

A SZIGETI VESZEDELEM

1.

Háromszáz évvel ezelőtt jelent meg nyomtatásban a Szigeti Veszedelem, Zrínyi Miklós hőskölteménye. Történelmünk egyik ragyogó eseménye talált méltó énekesre, a régi századok legnagyobb magyar költőjére.

A „szigeti veszedelem”, Szigetvár hősi védelme, a függetlenségüket védő keleteurópai népek harcának kiemelkedő eseménye. Része annak a sokszázéves küzdelemnek, melyet magyarok, horvátok, szerbek, románok, lengyelek közösen vívtak a török hódítók ellen.

A terjeszkedő török birodalom már a XV. század folyamán megkísérelte Magyarország birtokbavételét, de sikertelenül. Hunyadi János világraszóló győzelmei, majd Mátyás erős központosított királysága egyelőre megállította, sőt visszavetette a török előnyomulást. A Hunyadiak honvédő politikájának eredményei azonban Mátyás halála után veszendőbe mentek. Ismét felülkerekedett a feudális anarchia; a vezető egyházi és főúri körök az ország védelmével nem törődtek, egymással viszont végeláthatatlan politikai és gyakran katonai küzdelmeket folytattak vagyonuk növelése érdekében. Az uralkodóosztály tagjai csak abban voltak egységesek, hogy a dolgozó népet egyaránt a végsőkig kifosztották. Miután a jobbagyságnak az elviselhetetlen elnyomás ellen indított háborúját leverték az anarchia által amúgy is meggyengített országban nem maradt olyan erő, amely Mohácsnál megvédhette volna a hazát.

Az uralkodóosztály a gyászos mohácsi csatavesztés, Buda elfoglalása és az ország három részre szakadása után sem okult a csapásokból, hanem folytatta birtokszerző rablásait. A Bécsben székelő „magyar” király sem gondoskodott a megmaradt országgrészt védő katonaság ellátásáról, fizetéséről, a várak fenntartásáról. A török elleni harcokban kitűnt, tapasztalt magyar kapitányok helyébe előszeretettel ültettek német és spanyol várparancsnokokat, és segítség címén elárasztották az országot a török elől gyáván megfutó, de a magyar parasztságot annál inkább pusztító, harácsoló idegen zsoldos seregekkel. Népiünk létét tehát nemcsak a nyíltan támadó hódító török veszélyeztette, hanem a segítség álarcaiban alattomosan terjeszkedő Habsburg-hatalom is.

Ezerszeres a végvári vitézek érdeme, akik a rájuk bízott várakat éhezve, rongyosan, uraiktól cserbenhagyva és királyuktól elárulva halálukig védték. A többségében jobbagy és kisnemes származású magyar végvári katonákkal vállvetve harcoltak a testvéri szomszédnépek fiai, akárcsak Hunyadi János seregeiben. Túlnyomórészt a végvári vitézek hősiességének volt köszönhető, hogy hazánkat nem söpörte el teljesen a török áradat, sőt hogy évtizedes szívós harc során támadó lendülete végül is megtört, ereje felőrlődött. Jurisich Miklós, Szondi György, az egri nők, Thuri György s megszámlálhatatlan ismert és ismeretlen társuk örök példaképei a magyar vitézségnek, a hazáért vívott áldozatkész harcnak Kőszeg, Drégely, Temesvár, Eger, Palota és a többi vár hősies védelme egy-egy vereséggel ért fel a török számára még akkor is, ha a támadók számbeli fölénye miatt a vár elesett.

Szigetvár és Zrínyi Miklós neve azonban még a várak és a hős várvédők büszke névsorából is kiemelkedik. Miután Pécs 1543-ban török kézre került, a Dunántúl nyugati részét Szigetvár védelmezte, melyet kitűnő kapitányai Horváth Márk, majd Zrínyi Miklós jól megerősítették. Zrínyi Miklós a kor egyik leggazdagabb nagybirtokosa volt, de magatartása gyökeresen különbözött osztálya többségétől. Bár, különösen ifjú korában, ő sem volt mentes osztálya hibáitól, okulni tudott az országot ért csapásokból, és élete utolsó huszonöt

évét a török elleni bátor harcnak szentelte. Az ő feladata volt magyar és horvát vitézeivel feltartóztatni az akkori világ leghatalmasabb hadseregét, amelyet II. Szolimán szultán, a mohácsi győző, a kor egyik legnagyobb hadvezére vezényelt.

A maroknyi védősereg, bár a várat nem tudta megtartani a sokszoros túlerővel szemben, feladatát mégis teljesítette. II. Szolimán 1566-ban döntő csapást akart mérni Magyarországra. Ezt a tervét hiúsították meg Zrinyi katonái, akik a törököt feltartóztatták és a hosszú ostrom alatt annyira meggyengítették, hogy kénytelen volt visszavonulni. A vár és a védősereg elpusztult, de elveszett a hatalmas török sereg színe-virága is és az ostrom folyamán meghalt maga Szolimán, legnagyobb hadvezérük. „Senki sem mondja, hogy Szigetvár eleste súlyos vereség volt — írta Rákosi Mátyás —, ellenkezőleg: az elfoglalt, felperzselt Szigetvár az önfeláldozás és a katonai erények jelképévé vált.“ Egyetlen XVI. századi harci eseményről sem készült annyi irodalmi feldolgozás, mint Szigetvár ostromáról, Zrinyi hőstejtéről. Krónikák, dicsőítő költemények, kisebb eposzok, népi énekek, történeti feldolgozások egész sora hirdette már a XVI. század végén magyar, horvát, latin és német nyelven a szigetváriak dicsőségét.

Szigetvár ostroma után a török támadások ereje csökkent. A hódító birodalom belső bomlása és más helyen elszenvedett vereségei mellett a végvári vitézek hősi ellenállásának igen nagy része volt abban, hogy a török többé nem tudott olyan hadsereget felvonultatni, mint 1566-ban. A magyar és részben a külföldi kortársak, akiknek nem volt módjuk az újabb nagy török támadások elmaradásának valamennyi okát tanulmányozni, egyre inkább a szigetvári védők hősiességében találtak magyarázatot a török támadó erejének gyengülésére. A török sereg legjobb erőinek elpusztulásával és Szolimán halálával végződő ostrom jelentőségének ez a megnövelése nem is volt teljesen alaptalan. A művelt humanista írók tollán a szigetvári védelem ragyogó győzelem és a török háborúk nagy fordulópontja lett. A végvári vitézek számtalan hőstette közül ezért válhatott leginkább Szigetvár „az önfeláldozás és a katonai erények jelképévé“.

Szigetvár ostroma tehát a nemzet tudatában igazi eposzi témává formálódott: néhány ezer hazáját szenvedélyesen szerető hős katona, életének feláldozása árán, a honvédő küzdelmek egyik sorsdöntő eseményévé változtatta, országos jelentőségre emelte a vár védelmét. Egy nagy költői tehetség, aki át tudja érezni a „szigeti veszedelem“ politikai jelentőségét, aki maga is mestere és egyik legkiválóbb bajnoka a török elleni harcoknak, megalkothatta ebből a témából a hazafiság, a honvédelem hősi eposzát. Ilyen költő volt a szigetvári hős dédunokája, Zrinyi Miklós, a „Szigeti Veszedelem“ szerzője.

2.

Zrinyi a költő méltó örököse volt családjá évszázados törökellenes hagyományainak. Nagyapja és apja is híres törökverők voltak. Birtokaik fekvése is erre kényszerítette őket, és így családi érdekeik összefonódtak a haza, a nép érdekeivel. Hiszen a török hódoltsággal határos Zrinyi-birtokok védelme a török terjeszkedés megállítását és a magyar parasztság rabságba hajtásának megakadályozását is jelentette. Míg más főurak birtokaik megtartása, illetőleg növelése érdekében sorozatosan elárulták az országot, addig a Zrinyiek számára birtokuk megtartása a haza védelmével azonosult. A szigetvári hős dicsőséges emléke, a török betolakodók hagyományos gyűlölete, az ellenség elleni szünetnélküli kiméretlen harc eszméje apáról fiúra öröklődött a Zrinyi-családban és a költőre is átszármazott. „Ő sz'nte öröklé őseitől e család százados erényét, a vitézséget, öröklé a honszerelmet, mely ősatyja keblét hevíté Szigetvár dicsőséges romjai között“ — írta róla Vasváry Pál, a 48-as forradalmár.

Zrínyi, rövid élete során, a függetlenség kimagasló harcosa, az egységes, erős, önálló magyar királyság visszaállításáért meginduló mozgalom vezéralakja és elméletírója lett. Ehhez nem volt elég a török elleni harc áldozatkész vállalása: fel kellett ismernie a Habsburg-veszélyt is. A XVI. század utolsó évtizedeitől kezdve Bécs egyre erőszakosabban igyekezett a magyar függetlenség utolsó maradványait is felszámolni és az ország nyugati részét Habsburg-tartománnyá süllyeszteni. A nagyszerű magyar végvári katonaságot sikerült lezüllesztenie, és ezzel megfosztani az országot védelmi lehetőségétől. A Habsburgokat a török támadások csak akkor érdekelték, ha azok már Ausztriát veszélyeztették. Pedig a bécsi kincstárba vándorolt a magyar bányák, a magyar külkereskedelem hatalmas jövedelme. Mindebből semmi sem jutott a magyar katonák ruhájára, zsoldjára, annál több az udvari fényűzés céljaira.

A bécsi udvar katonai elnyomást, politikai üldözést, gazdasági kizsákmányolást rendszeresített a kormányzása alatti magyar területeken. Elnyomó politikája készséges kiszolgálóra talált a magyar uralkodóosztály egy részében. A reformációtól visszaszorított katolikus klérus kezdettől fogva zsoldjába szegődött, és vallási üldözéssel tetézte a nép szenvedéseit. A főnemesség jórésze a XVI. század végén még némi ellenállást fejtett ki a bécsi kormánnyal szemben, mert az ő birtokaik is veszélyben voltak. De Boeckay győzelmes függetlenségi harca után módjuk volt a pillanatnyilag megszeppent udvarral egy számukra előnyös kompromisszumot kötni: birtokaik sértetlensége fejében ők is hajlandók voltak a Habsburgok eszközüvé süllyedni, és az ellenreformáció agitációjának engedve rekatolizálni.

A Bécs mellé szegődött főurak között találjuk Zrínyi Györgyöt, a költő apját is. Pedig a Zrínyi-családnak már voltak tapasztalatai a Habsburgkirályok „jóságáról”. A szigetvári hős nem vesztette volna életét 1566-ban, ha a Miksa császár vezetése alatt Komáromban tétlenül táborozó hatalmas birodalmi sereg felmentette volna a várat. Hiába üszölték a magyar vezérek állandóan Zrínyi megsegítésére, erre nem volt hajlandó. Szigetvár elestének, Zrínyi kirohanásának és hősi halálának napján a császár és „magyar király” éppen a komáromi vizahalászat tanulmányozásával foglalkozott. A szigeti Zrínyi Miklós fiának is gyakran kellett elszenvednie a Habsburgok ármánykodásait, Zrínyi György mégis követte osztályának dicstelen útját. Pázmány személyes hatására ő is áttért a katolikus vallásra. s mint a király szilárd hívét ott találjuk a Bethlen Gábor ellen harcoló cászári csapatok vezérei között.

A költő Zrínyi Miklós tehát a törököt szenvedélyesen gyűlölő, de ugyanakkor Habsburg-barát klerikális befolyás alatt álló szülők gyermeke. Mivel pedig apja 1626-ban meghalt és hatéves fia nevelését egyenesen a királyra és Pázmányra bízta, minden lehetőség megvolt rá, hogy a bécsi elnyomók és a klérus hűséges kiszolgálójává, s minden török-gyűlölete ellenére az ország függetlenségének árulójává váljék. Gyámjai erre törekedtek, és iskoláztatását ennek megfelelően irányították. A gráci jezsuitáknál, Bécsben és a magyar katolikus reakció központjában, Nagyszombatban végezte tanulmányait. 1636 tavaszán pedig Itáliába ment nyolchónapos tanulmányútra, ahol VIII. Orbán pápa is fogadta és megajándékozta saját verseskötetével.

A fiatal Zrínyi azonban nem váltotta be a gyámjai által hozzáfűzött reményeket. A gráci iskolát amennyire csak lehetett kerülte, gyakran hónapokig, egyszer egy egész évig is távolmaradt különböző ürügyekkel. Bécsben, mikor a hagyományos szent László-ünnepen őt bízták meg az ünnepi beszéd megtartásával, mint a magyar vitézség kimagasló képviselőjét ünnepelte László királyt, szinte megfélekedve a „szent”-ről. Nagyszombatba csak a király és Pázmány határozott utasítására volt hajlandó elmenni, de — mint öccse panaszoija egyik levelében — tanulás helyett inkább a kobozt pengette. Végül maga Pázmány is belátta, hogy nem sok sikerrel kecsegtet

Zrinyi iskoláztatása, és kijelentve, hogy a filozófia nem az ő fejének való, beleegyezett tanulmányainak félbeszakításába. Pedig Zrinyi korának nem csak egyik legműveltebb, hanem egyik legtudósabb magyar írójává vált. Hat nyelven beszélt és nyolc nyelven olvasott, híres könyvtárában a legkülönbözőbb tudományok képviselve voltak, és lapszélre irt jegyzetei tanúskodnak a könyvek szorgalmas tanulmányozásáról. Bátran feltételezhetjük ezért, hogy nem Zrinyi fejével, hanem a jezsuiták filozófiájával volt baj. Itáliai útja során pedig az ellenreformáció Rómájának barokk csillogása mellett valószínűleg észrevette a spanyol uralom gyászos következményeit és a lassan bontakozó olasz nemzeti ellenállást is.

Mindez csak biztató kezdet. Hosszú éveknek kell eltelniök, számos újabb tapasztalatra van szükség, amíg a Habsburgok és az egyház kérdésében világosan láthat. De fejlődése helyes úton indult el, családjának csak pozitív örökségét vette át hiánytalanul. Annál nevelésesebb a klerikális történetírók és irodalomtörténészek erőlködése, akik ezt a nemzeti hősnünket a bécsi zsoldban álló egyház bajnokává igyekeztek avatni.

3.

A Szigeti Veszedelem nemcsak a XVI. századi végvári küzdelmek nagy-szerű művészi ábrázolása, hanem hű kifejezője a költő Zrinyi korának is. A nagy klasszikus eposzokhoz méltó művészi alkotás, amely egyúttal harcra serkentő szózat, és amelyben már formálódik a XVII. század bonyolult politikai problémáinak megoldására irányuló zseniális útmutatás is. Az eposz születését megelőző évek élményei, a történelem és az irodalom tanulmányozása és a költői gyakorlat tették ezt lehetővé.

Zrinyi, alighogy hazatért Itáliából Csáktornyára, megkezdte a harcot családja és nemzete ősi ellenségével. Az apja halála óta büntetlenül garázdálkodó kanizsai törökök közt rövid időn belül ismét rettegetté vált a Zrinyi név. Egymásután szervezte a török elleni fegyveres akciókat, pedig ezért nem dicsőretet, hanem állandó szemrehányást kapott. A király minduntalan szigorúan megintette egy-egy győztes csatája után, egymást érték az ellenségeskedést tiltó rendelkezések. Az udvart nem érdekelte a magyar falvak pusztulása, jobban szerette volna, ha a kitűnő katonai képességekkel rendelkező Zrinyi a Habsburgok más ellenségeivel, a svédekkel szemben gyakorolta volna vitézségét. Végül nem is tudott kitérni a császár parancsa elől, és 1643-ban a császári táborba vonult, hogy a Csehországba betört svédekkel hadakozzék. Mikor pedig 1644-ben I. Rákóczi György megindította támadását a Habsburg-ház ellen, csapataival együtt őt is ellene küldték.

A harmincéves háborúban való részvétel nagy hatással volt fejlődésére, politikai látókörének kitágulására. Módja volt felismerni, hogy míg a magyar végek védtelenül állanak a törökkel szemben, azalatt a bécsi udvar saját hatalmi céljaira fordítja az ország katonai és gazdasági erejét. Azt is látnia kellett, hogy az ország szétszakadozottsága belső háborúra vezet, ahelyett, hogy a magyarság összefogna és kikergetné az ellenséget hazájából. Éreznie kellett mindezt, mert közeli kapcsolatban volt a néppel. Az ország megosztottságából, a török pusztításaiából, a bécsi udvar tervszerű terjeszkedéséből a legtöbb kár és szenvedés a parasztságot érte. Azokat a parasztokat, akik Zrinyi magánhadseregében vitézül harcoltak, akiknek jobbágytelkeit fegyverrel védte, akiknek érdekében nem egyszer legjobb barátjaival, a szomszéd birtokokkal is haragos leveleket váltott. Míg a többi nagybirtokos arra törekedett, hogy a jobbágytól mennél többet zsaroljon ki, addig Zrinyi, a hatalmas katonai kiadásaihoz szükséges fedezetet nem a parasztság kizsákmányolásának fokozásával, hanem széleskörű külkereskedelmi tevékenységéből teremtette elő. Arra is ügyelt, hogy a királyi adók se tegyék tönkre birtokai népét és ezért az 1640-es években sorozatosan megakadályozta, hogy a különböző, szinte

egymást érő, rendkívüli királyi adókat birtokai területén beszedjék. Hiba volna persze azt gondolni, hogy Zrinyi mindezt önzetlen jobbágyvédő törekvésből tette. Ő osztálykorlátait nem lépte és nem is léphette át: megmaradt nagybirtokosnak és jobbágysági kizsákmányolójának. Jobbágypolitikája azonban, amellet, hogy számára is előnyös volt, hiszen a parasztgazdaságok megvédésével a földesúri adók megfizetésének lehetőségét biztosította, elviselhetővé tette a Zrinyi-birtokokon a parasztság életét.

A katonáival bensőséges bajtársi viszonyban élő Zrinyi az 1640-es években megismerhette országa alapvető problémáit. Politikai és irodalmi műveltsége pedig lehetővé tette, hogy felkészüljön élményeinek, a politikai és katonai tapasztalatokból leszűrt eszméknek költői kifejezésére. Könyvtárában megtalálhatjuk kora politikai elméleti irodalmát, a legfontosabb katonai szakkönyveket, számtalan munkát a magyar és a külföldi történelem köréből és a világirodalom klasszikusait. Zrinyi különösen a magyar történelmet tanulmányozta igen alaposan, és így módja volt felismerni azokat az okokat, melyek az ország függetlenségének elvesztésére vezettek. A korabeli világpolitikai helyzet tanulmányozása pedig lehetővé tette, hogy észrevegye -- kortársai közül elsőnek -- a török hatalmának hanyatlását, és felismerje, hogy egy erős támadás elég volna a török magyarországi uralmának megdöntésére. A világirodalom nagy eposzainak az ismerete viszont művészi látókörét tágította, megfelelő mintákat szolgáltatott számára nagyszabású költői alkotásához.

A Szigeti Veszedelem előzményei, sőt bizonyos mértékig előfeltételei közé tartoznak lírai versei is, bár a líra nem volt erős oldala. Ifjúkori szerelmi verseiben mégis találunk olyan vonásokat, melyek néhol már sejtetik az eposz költőjét. Balassi Bálint szerelmi dalai, a nép virágénekei és a korabeli olasz idill-költészet nyomdokain indult el, de rövidesen sikerült sajátos, egyéni ízű költői hangot megütnie. A XVII. századi olasz idillekből átvett hamis sablonokat minduntalan áttöri erőteljes költői nyelvre, eredeti képalkotása, érzelmeinek szenvedélyessége és őszintesége. Violához -- későbbi feleségéhez -- írt szerelmi idilljei egészükben még nem kiforrott műalkotások, de mennyi szépség van a részletekben! Mekkora költői erővel ábrázolja a szerelem hatalmát:

De mi vagyon fenébb iszonyú medvénel?
Ez is szerelemben nem mint kegyetlen él,
Zöngnek az kösziklák ü hömbölésével,
Társot keres magának sok mesterséggel.

Mit nem csinál az ló, és mit nem fáradoz!
Nyerit, rúg és kapál, míg nem jut társához;
Lángot fúj szájából, szüvében halált hoz,
Más lovat ha közel lát kedves társához.

Ez a költő képes lesz a csaták hang-orbánját és a haragos csatálovak ágaskodását élénk varázsolni. De nem vall szégyent a természet meghitt hangulatú rajzában és a személyes, emberi érzelmek mélységének festésében sem:

Az vadász elnyugszik,
Ha az nap lemegy:
Az juhász lefekszik,
Hogyha haza megyen;
Szántó vígan észik,
Dolga végben megyen:

En pedig, mint bolond, mint esti denevér,
Járom az erdőket, mert az nagy bánat vér.

Szerelmi költészete egyenesen beletorkollik az eposzba. Utolsó Viola-idilljét, az Arianna sírását már a Szigeti Veszedelemmel egyidőben írja:

En Márst énekelek haragos fegyverrel,
Kínzó szerelmemet, hogy felejtsem evvel.

Itt már a hősi eposz nyelve, a csaták képei, a gyorsan pergő események ábrázolásában elsajátított lendület forr össze a költő szerelmi fájdalmával:

En éjjel, én nappal keserven ohajtok,
Miként fülemile vértajtékot hányok:
De nagy nyavalyámbul gyógyulni nem tudok,
Sőt sebben, sőt kinban újulton újulok.

A lelkes hazaszeretet, az ellenség gyűlölete, a politikai látókör és széles műveltség mellől a költői gyakorlat és tehetség sem hiányzott. A Szigeti Veszedelem megszülethetett 1645—46 telén.

4.

Irodalmunknak ez a klasszikus remekműve szervesen kapcsolódik a korábbi magyar költészet haladó hagyományaihoz. A magyar vitézi énekköltés hosszú múltra tekinthetett már vissza Zrinyi korában. A XV. században népénekek és a nagy humanista költő, Janus Pannonius versei egyaránt megörökítették a honvédő harcok kinagasló eseményeit, a török ellen küzdő vitézek életét. A XVI. században, a végvári hadakozás virágkorában a vitézi énekköltészet még jobban fellendült: a történelmi énekek feldolgozták az egyes várak ostromát, a kiváló vitézek tetteit; Balassi Bálint pedig a század utolsó évtizedeiben már magas művészi fokon sűrítette lírai verseibe a vitézi élet minden szépségét, hazafias hősi pátoaszát. Egyes írók már csaknem eposzi magasságra emelték a vitézi élet eseményeit. A hősi halált halt katonáknak büszke földi hírnév és égi jutalom jut osztályrészül a történelmi énekek szerint; Rimay János pedig Balassi Bálintról szóló emlékvésében már csodás elemekkel veszi körül a hős utolsó napjait; „isteni” elhivatottságát és megdicsőülését ábrázolja.

A végvári katonaság széttzillesztésével a vitézi énekköltés is lehanyatlott a XVII. század első felében. Zrinyi újította fel, sőt merészen tovább is fejlesztette: a krónikás elbeszélő költeményeket Balassi lírai művészetének, sőt a világirodalom nagy eposzainak színvonalára emelte. Ezt elsősorban az eszmei tartalom gazdagsága, lenyűgöző ereje tette lehetővé. Ebben is a magyar költészet hagyományaihoz kapcsolódott. A török pusztításait, sikeres hódításait már régóta a magyarság véikeit ostromzó isteni büntetésként tekintették. Ezt a XVI. század elején általánossá vált közfelfogást a reformáció írói a feudális uralkodóosztályt és a római egyházat támadó harcos elméletté kovácsolták. Farkas András, Szkhárosi Horvát András és sokan mások a mértéktelen vagyonharácsolásban, a frakcióharcokban, a parasztság határtalan kifosztásában, az egyházi visszaélésekben, vagyis az uralkodóosztály bűneiben, az anarchiában jelölték meg azokat a hibákat, melyekért isten a törököt küldte az ország nyakára. A századforduló idején Magyarai István továbbfejlesztette és gazdagította ezt az elméletet. A „bűnök” között nála jelentős helyet kap a katonaság elhanyagolása, a katonai tudományok megvetése, az ellentámadásba lendülő katolikus reakció által meghonosított kíméletlen vallási üldözés. A reformáció íróinak vallási jelszavai mögött tehát harcos politikai állásfoglalás húzódtott meg: a feudális anarchia megszüntetése mint az ország függetlenségének előfeltétele. Ez a politikával telített vallási koncepció alkotja Zrinyi nagyszabású költői alkotásának eszmei keretét is. Az eposznak hagyományos és Zrinyi korában nélkülözhetetlen kelléke volt amúgyis a csodás ellen. Monívacsinált mitológiai sablonok helyett százszor jobb megoldás volt ezt az immár évszázados hagyománnyá vált vallási elméletet tenni az eposz csodás eleme gerincének.

Szigetvár ostromának témája egyenesen a legalkalmasabb volt arra, hogy összeforrjon ezzel a kerettel. Amellett, hogy dédapjának nagyszerű emléket állíthatott, a végvári harcoknak ez a kimagasló és sorsdöntő eseménye a legtöbb lehetőséget nyújtotta nagy nemzeti céljainak kifejezésére, a hazajukat védő vitézek életének és halálának művészi ábrázolására. A XVI. század végi humanista írók műveiben; Istvánfi Miklós történeti munkájában, de különösen a Wittenbergben tanuló magyar diákok által 1587-ben kiadott ú. n. Zrinyi-album verseiben a szigeti védelem témája már amúgyis összekapcsolódott a török büntető küldetéséről szóló hagyományos gondolattal, a szigetvári Zrinyi pedig mint küldetésének tudatában levő eposzi hős jelent meg. Zrinyi hőskölteménye szilárd alapokra épülhetett.

5.

Zrinyi Miklós személyében szétbonthatatlanul összeforrta a művész, a politikus és a katoná. A Szigeti Veszedelem nemesak a költő zseniális alkotása, hanem a politikus és a hadvezér programja is. Az eposz eszmei mondanivalójának ezért különösen nagy figyelmet kell szentelnünk.

A „Szigeti Veszedelem“ alapeszméjét a következőkben foglalhatjuk össze: a magyarság bűnei miatt isten a törököt küldi az ország elpusztítására; kilátásba helyezi azonban a büntetés feloldását, ha a magyarok megtérnek. Az így megindult török tábor Szigetvárt ostromolja, ahol olyan védősereggel, olyan közösséggel találkozik, mely mentes az ország hibáitól, sőt egyenesen annak ellentéte: az egész magyarságot jellemző bűnök helyett a szigeti védőkben a legkiválóbb erények testesülnek meg. A töröknek ilyen védősereg ellen nincs hatalma. Szigetvárnál ezért a magyar-török háborúk nagy fordulata következik be. A török formálisan győz ugyan és Szigetvár elesik, hiszen az egész Magyarország még nem változott meg és így még nem múlhat el róla a büntetés. A szigetváriak hazaszeretete, erkölcsi és katonai értékei azonban olyan fölényvel érvényesülnek, hogy a török tábor szétzúlik, felmorzsolódik, vezére elpusztul, és így megszűnik az a szerepe, hogy a magyarság büntető ostora legyen. Szigetvár elestével tehát a török csak látszatszikert ér el, valójában súlyos vereséget szenved, mely magyarországi uralma végleges összeomlásának kiindulópontjává válhat. Szigetvár hősei megmutatták az utat; ha az egész magyarság felemelkedik arra a magaslatra, ahol a szigetvári védők voltak, akkor a hódítók uralma végleg megpecsételődött. Ez az egész végső tanulása.

Az alapeszmének a célzata mindenütt világos és egyértelmű. Zrinyi az eposz bevezető első énekében elénk tárja azokat a bűnöket, melyekért isten haragja sújtja a magyarságot. Isten szavain, a Szulimán szultánt Magyarországgal szembe fordító Alekto fúria biztatásán, a szultánnak a haditanácsban elmondott beszédén és Arszlán budai basa levelén keresztül a költő lehetőséget teremtett arra, hogy sokrétűen jellemezze a magyarországi helyzetet. Isten megállapítja, hogy „ama kemény nyakú és kevély sciták, jó magyaroktól mely igen elfajzottak”, az erényeknek nincs már kelete közöttük.

De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanlás és rágalmazás,
Lopás, ember-ölés és örök tobzódás,

(I, 10.)

jellemzi őket. „Fősvénység, gyűlölség uralkodik rajtok“ állapítja meg Szulimán a tanácsban. (Fősvénységen a reformátorok óta a korlátlan pénzharcosolást, önző vagyongyűjtést értették.) A háború megindítására biztatja a budai basa is a szultánt, mert a magyarok a „leghenyélőbb népek“, nem

értenek a hadviseléshez, és ha volna is közöttük jó hadvezér, annak ügysem engedelmeskednének.

Ha ezeket az elemeket összeadjuk, a magyarországi feudális anarchia képe bontakozik ki előttünk. Szulimán, mikor vezérei előtt a háború megindítását indokolja, legfőbb érvelésként említi, hogy a magyarok most „fej nélkül vannak“, vagyis hiányzik náluk az egység, az állam egységes, központi vezetője és ezért

Mint törött hajó szélről, úgy hanyattatnak,
Miúlta elvénvén életét Lajosnak,
Sokan koronáért most is vonyakodnak.

(I, 56.)

Szulimán a frakcióharcoktól meggyengített, anarchiába süllyedt, széthúzó országgal szemben biztosnak érzi az ügyét, de ő maga elárulja, hogy csak ezért:

...nem tagadom, ha egység volna
Köztök, bizony, nekünk nagy gondokat adna
Az egynéhány magyar, és megcsorbítaná
Fényes koronánkat talán megrontaná.

(I, 57.)

Az első énekből tehát világosan kiderül, hogy a magyarság bűnei, melyekkel magára vonta isten haragját: a feudális anarchia bűnei.

Mindezt Zrinyi korántsem holmi elvont politikai elmefuttatás, vagy erkölcsi korholás formájában adja elő. Egyik nagy költői erénye, hogy mindent dinamikusabban ábrázol. A magyarországi feudális anarchiáról adott bírálata, — mely lényegében az egész mű eszmei megalapozását jelenti, — szintén cselekménnyé válik, az epika nyelvén szólal meg. Az ország romlottságának jellemzése, — melyből fentebb csak igen keveset idéztünk — újra meg újra, más és más szavakkal, egyre szélesedő, elmélyülő tartalommal tér vissza az ének során. Először a költő beszél, majd isten, azután Alekto, Szulimán, Arszlán: mindegyik új szempontokat vet fel, de a korábban elmondottakat is erősíti. Minden egyes beszéd előreviszi a cselekményt: az égben, a pokolban és a szultán udvarában egyre konkrétabb formát ölt a szörnyű veszedelem, amely hazánkat fenyegeti. Az ének végén pedig már egymásután érkezik a mozgalmasan, színesen ábrázolt török csapatok tizezrei. A megszámolhatatlan török tábor készen áll Magyarország megsemmisítésére. Az ország gyengeségéről, romlottságáról adott meggyőző kép, valamint az ellenség lenyűgöző ereje nem hagy kétséget aziránt, hogy a katasztrófa elkerülhetetlen.

6.

A török mégis a vesztébe roham. A cselekmény zseniális irányításával a költő ezt a gigászi haderőt, amely nemcsak Magyarországot, de az egész kereszténységet képes lenne elpusztítani, a kis Szigetvár alá irányítja. És itt megbukik a világhódító szultán terve, mert a vár falai közt az egész országban uralkodó állapotoktól merőben különböző világ van. Míg ott teljes az anarchia, a széthúzás, addig a várban teljes az egység. A védők egy emberként cselekszenek és együttesen kiáltják a török követ szemébe: „Fegyvert, fegyvert!“ — mikor az megadásra szólítja fel őket. Az országban nincs feje a magyaroknak, de Szigetvárott kitűnő vezér áll a kis csapat élén Zrinyi személyében. Dédapjában a jó hadvezér mintaképét mutatta be a költő; mindig nagy körültekintéssel, megfontoltan, de ugyanakkor rettenthetetlen bátorsággal cselekszik. Szigetvár egyenes cáfolata mindannak, amit Arszlán basa levele mondott a magyarok katonai gyengeségéről. Itt nem hiányzik a kitűnő parancsnok, a katonai tudás, és nincs hiány a fegyelemben, az engedelmisség-

ben sem. A hős tekintélye feltétlen, parancsait ingadozás nélkül teljesítik vitézei. A szigetvári védősereg mint kiváló katonai gépezet működik. A fővényesség is számúzve van a várból. A vitézek és mindenekelőtt a főhős nem vagyonnak gyarapításáért harcolnak, hanem hazájukért, népükért, családjukért, katona-társaikért. Mikor a szigetiek által elfogott Olaj bég gazdag váltságdíjat ajánl fel Zrinyinek szabadulásáért, a hős ezt visszautasítja:

Nem kell nékem pénzed (így felelt Zrini bán).
Aranyam, ezüstem mert énnékem több van,
Hanem törökök közt egy vitéz szolgám van.
Annak szabadulást én szüvem kíván.

Az szolgálmat híják Radován vajdának,
Vitézségén kívül semmie sincs annak,
Higgyed, de hallottam, és az ő sarcának
Nem tesz száma annyit, mint ajánlásodnak.

Eztet szabadéts meg, osztán mentté tézlek.

(IV, 49—51.)

Egy szegény vitéz nagyobb érték Zrinyi számára, mint Olaj bég hat mázsa ezüstje. Szigetvár a romlott, szétzüllött Magyarországnak az ellentéte, kicsinyített mása annak a társadalomnak, melynek megteremtése a költő szerint az ország felszabadításának előfeltétele. De önmagában ez a tény még nem teszi indokolttá a védők fölényét, hiszen a török táborban is egység, magasfokú szervezettség van, s mindehhez az óriási számbeli túlsúly járul. A török sereg élén is kiváló parancsnok áll, a kor legnagyobb hadvezére, II. Szulimán.

A költői megelevenítés, a jellemzés, a leírás mesteri példáját szolgáltatja a költő a seregei élén hazánkhoz közeledő szultán bemutatásakor:

Szent Iván havának tizedik napján
Konstantinápolybul megindult Szulimán,
Aval az sok haddal vizeket szárazstván,
Nagy hegyeket bontván, városokat rontván.

(II, 31.)

A krónikás egyszerűségű két első sor után egyszerre három hatalmas kép érzékelteti az ellenség mérhetetlen erejét. A büszke, haragos szultán rajzát váránánk rögtön ez után, de a költő fokozza a várakozást, előbb lovát mutatja be:

Egy fekete szerecsen ló volt alatta,
De képiro falra szebbet nem irhatna;
Nem vélnéd, hogy éri földet száraz lába,
Oly szépen egyeránt s halkal változtatja.

(II, 32.)

De ebben a nyugodt méltósággal lépkedő paripában tűz és tomboló erő van, akárcsak az idillek párjáért őrjögő szerelmes lovában:

Véres nagy szemei ugyan kidültenek,
Száraz fejcskéjén van helye üstöknek,
Az orra likjain lángos szellők mennek,
Szája tajtékot vér, mint vizi istennek.

(II, 33.)

Csak akkor tér rá magára a szultánra, mikor a ló részletes leírásával már kellőképpen érzékeltette, hogy egy ilyen mesébe illő hátszlónak a lovasa is

rendkívüli ember. Ekkor varázsolja csak elének a nagy uralkodót, teljes keleti pompájában, mintha nem is verssorok, hanem művészi festmény állna előttünk:

Úl vala merevén nagy császár nyeregben,
Fejér vékony patyolat vagyon fejében,
Két csoport kócsagtoll áll vala széltében,
Szakálla merő ősz, halvány személyében.

Szép arany hazdia függ alá válláról,
Az dolmánya is szintén olyan kaftánból,
Kemény misziri kard függ le oldaláról,
Melyet szultán. Musa nyert görög császártól.

(II, 36—7.)

A külső jelenségek, a ló, a ruházat, a fegyverek részletes leírása után milyen csattanóan, mekkora erővel hat a soronkövetkező versszak, amely elárulja, mi rejtőzik ebben a méltósággteljes, külsőleg annyira nyugodt aggastyánban:

Szörnyü méltósággal kétfelé tekinget,
Könnyen esmerhetni, hogy nagy gondja lehet;
Ez viszen nagy szüvében lángot és fegyvert,
Ez keresztény világnak nagy veszedelmet.

(II, 38.)

„Soha nem volt ily úr törökök közt talán“, írja a költő, sőt „vitészség“ „okosság“, „hadbéli szorgosság“ tekintetében a legnagyobb keresztény vezéret is felülmúlja.

Hogyan vallhatott mégis kudarcot ez az annyi győzelmet kivívó hatalmas szultán, akinek seregei szinte elborítják a földet, kiszáritják a vizeket? Talán katonáiban van a hiba? Nem! A Szigetvárt ostromló törökök bátor, a haláltól nem visszariadó harcosok. Az alvezérek közt tapasztalt, képzett katonák vannak, mint Rustán bég, vagy Aliportug; mesebeli erejű, vakmerő hősök, mint Delimán és Demirhám. Jelen van a török főpap, a „nagy Kadilescher“ is, akinél okosabbat Szulimán sohasem ismert. Joggal sóhajtott fel a költő:

Ilyen ur s ilyen had jüve országunkra,
S ily ártalmas fölyhő szálla le kárunkra,
Mely nemcsak magyarnak elég romlására
Lett volna; de elég világ rontására.

(II, 50.)

Mi tette mégis lehetővé, hogy Zrinyi katonái ennek a rettenetes erőnek fölébe kerekedjenek?

7.

Más az egység alapja Szigetvárban és más a töröknél. Szulimán hatalma kegyetlen zsarnoki elnyomáson alapul, gyűlöli népét és a nép is őt. Ez a sebezhető pontja a szultánnak és egész hadseregének. Ez az egy hiba elég ahhoz, hogy serege az ostrom során tönkro-menjen, mert nem az öntudatos fegyelem, a vezér iránti szeretet és ragaszkodás tartja össze, hanem a kegyetlen zsarnoktól való rettegetés. A megpróbáltatások, Szulimán kudarcai ezt a sereget minden számbeli fölény, szervezetség és beléje vert vakfegyelem ellenére ezétzüllestetik. Ezt mutatják a török haditanácsok, különösen a VIII. énekben, amikor a török vezérek a súlyos kudarcok után nem tudnak meg-egyezni és a tábor pártokra szakad. Később a XII. énekben már egyenesen

a török katonák lázadására kerül sor. Egy katona megmagyarázza társainak, hogy a szultán pusztulásba küldi őket, nem törődik ezer és ezer török halálával:

Mindezeket vajjon szüve megmozdult-é?
Ily vitézekért egy könyvet hullatott-é?
Nem! Nem! hanem még inkább lett kegyetlenné,
Mindnyájunkat örömet egyszer vesztené

(XII, 60.)

Szulimán nemcsak gyűlöli népét, hanem fél is tőle. Mindig a háttérben marad. A serege élén büszkén lovagoló vezér az ostrom első napja után többé nem mer katonái közé menni, sőt még vezérei közt sem szeret mutatkozni. A haditanácsokon nem vesz részt, hanem a függöny mögül hallgatja a tanácskozást. Zrinyiék csapásai után már nincs erkölcsi alapja ahhoz, hogy katonái szeme közé nézzen, hiszen a vágóhídra küldi őket. Nem a török nép érdekében, a török haza védelmében kell meghalniok tízezzrel, hanem Szulimán hatalma, vagyona növekedéséért, kincstárának újabb értékekkel, a török földesuraknak újabb magyar rabszolgákkal való gyarapításáért! Ez a hadsereg és ez a vezér rabolni, hódítani, más népeket leigázni és kizsákmányolni jött. Ezért bármilyen erős legyen is külsőleg, belül rothadt a török birodalom. Győzhet egy ideig egy lezüllött Magyarországgal szemben, mint éppen maga Szulimán Mohácsnál, megszerezheti még ebben a hadjáratban is Gyula várát, melyet a katonáit gyűlölő, zsoldjukat ellopó Kerecsényi László kapitány gyáván feladott, de mihelyt olyan ellenféllel kerül szembe mint Szigetvár: belső ellentmondásai, gyengeségei kiütköznek, az óriási szervezett katonai erő felbomlik.

A szigetvári hősök egységének, szervezettségének, erkölcsi magatartásának az alapja egészen más. Ők hazájukat védik a rabló, hódító ellenséggel szemben:

Harcolnunk peniglen nem akármilyen okért
Kell, hanem keresztény, szerelmes hazánkért.

(V, 27.)

mondja Zrinyi katonáinak. Zrinyi nem fél katonáitól, hanem szereti és megbecsüli őket. Nem bújjuk el előlük, mint Szulimán, hanem az egész védősereg előtt fogadja a szultán követeit. Halul bég felszólítja a védőket, hogy adják át a várat. Kitűnően festi itt a költő a vezér és katonái közt teljes összhangot

Itt hallgata Halul, és esék zsbolygás
Az erős vitézek közt, és zúgolódás,
Jól esméri Halul, hogy nekik unalmas
Az ilyen követség és az vármegadás.

Horvát bán megnézé az sok jó vitézét,
Osztán követekre fordítá az szemét;
Minnyáján hallgatnak, várják bán tetszését;
O nagy méltósággal elkezdé beszédét.

(VI, 37—8.)

Zrinyi valósággal katonái szeméből olvassa ki, hogy mit feleljen, a katonák pedig úgy érzik, mintha ők beszélnének. Ilyesmiről szó sem lehet a török táborban. De az sem fordul elő ott, hogy a vezér személyesen vezeti a harcot, példaadásával buzdítja katonáit, lelkesítő beszédeket intéz hozzájuk, ami Szigetvárbán gyakori jelenség. Már Arany János kiemelte, hogy egyetlen más nagy eposzban sincs arra példa, hogy a költő figyelmet szentel a közkatonáknak is. A „Szigeti Veszedelem“ hőse azonban az elesett közkatonákat

is eltemetteti és megsiratja. A győzelmek után a vezér és katonái együtt vigadnak. Talán a X. énekben megírt ragyogó győzelem után festi a költő legszebben azt a meleg bajtársi légkört, mely Szigetvárt betölti:

Nagy hosszú harc után megtér szép várában,
Mint az kölykeihez hű nőtény oroszlán
Elüdvén ártóit, megtér barlangjában;
Igy tér meg szolgálóhoz Zrini vigságban.

Ők pedig körüle, mint oroszlánykölkök,
Vigadnak, örülnek, s néki hízelködnek,
Sereget megbontó istenét dicsérnek,
Vigyáznak, fáradnak és gondot viselnek.

(X, 105—6.)

Az igazságos ügyért vívott küzdelem tudata tölti itt el a vezért és katonáit, ellentét köztük elképzelhetetlen, és ezért erkölcsi fölényük állandóan növekszik. Míg a török tábor látszólagos lenyűgöző ereje a megpróbáltatásokat nem tudja kiállni és fokozatosan gyengül, züllik, addig a törpe védősereget a nehézségek egyre jobban megacélozzák, összeforrasztják, valósággal mesebeli hősök együttesévé emelik.

A költő tehát egy a történelemben és napjainkban is annyiszor beigazodott igazságot hirdet: a szabadságáért, hazájaért küzdő nép ellenállásán megtörök a legerősebb hatalom ereje is, ha a néphez hű kiváló hősök vezetik, ha egységes, ha nincsenek köztük árulók. Zrinyi az ellenséget nem olesó eszközökkel ábrázolja. Nem festi a török hadviselést rossznak, a katonákat gyávának, a vezéreket tehetségteleneknek. Ellenkezőleg: kitűnő hadvezéreket, rettenthetetlen bajnokokat és haláltmegvetően harcolni tudó közkatonákat mutat a törökök közt is. Ő az ellenség belső gyengeségeit a despotikus török társadalmi rend ellentmondásaiból és a hódító háború igazságtalan voltából vezeti le. Ezért billen a mérleg a szigetváriak javára.

Az eposz tehát azt hirdeti, hogy bár a szigetváriak elpusztultak a harcban, lényegében ők aratnak diadalt és jaj a „győztes” töröknek! A költő által felvetett kérdések végső megoldását mondja ki a XIV. énekben Hazret Ali, a mohamedánok legendás hőse, akit a varázsló Alderán felidézett az alvilágból, hogy segítse az ostromlókat. Ali így szól a bűvészhez:

Mit akarsz énvelem kegyetlen Alderán,
Hogy általam örülj Szigetvár-romlásban?
De te, eszes lévén, csatlakozol abban;
Hiszem vég szakadott az én hatalmamban.

Szigetben nem laknak olyan körösztyének,
Kiknek árhassanak Alkorán-levelek,
Sem az pokolbéli és koporsós lelkek;
Nagyobb Mahometnél istene ézeknek.

Mert ő fog énvelem égni örök tűzben,
Miért gyönyörködtünk az keresztény vérben?
Nem örül az isten büntetés vesszőben:
Mi voltunk, ám küldött minket örök tűzben.

*De ezek már más üdők és más emberek,
Látom az istennél igen kedvesebbek;
Hogysen előbb, kik voltak egyenellenek
És ők elesnek: de jaj véreteknek!*

(XIV, 61—4.)

Hazret Alinak e szavaival a költő megadja a választ az I. ének kérdésére. Isten ott kilátásba helyezte a büntetés feloldását, ha a magyarság szakít az ott elősorolt hibákkal. A szigetváriak példát mutattak erre, ők már „más emberek” és ezzel a töröknek lealkonyul.

Az eposznak ez az összefüggő, kristálytisza eszmei moudanivalója azonban önmagában még nem tenné a Szigeti Veszedelemet remekművé. Nagy művészi alkotássá azért válhatott, mert a költő az eseményeken, az embereken keresztül, a valóság ábrázolásán át teszi hitelessé Hazret Ali megállapításait. Bonyolult és nehéz művészi problémákat kellett megoldania, hogy az utolsó szálig elpusztuló védősereg valóban győztesnek tűnjék a várat végül mégis elfoglaló ellenséggel szemben. Az eszmei tartalom magas szíuvonala, az eposz hazafias nemzeti célzata papiros-izű maradt volna, nem tudna érvényesülni, ha a cselekmény menete, elejétől végig, lépten-nyomon nem igazolná. Zrinyi művészetének nagysága éppen abban mutatkozik meg, hogy ezt a feladatot zseniálisan megoldotta.

8.

Zrinyi az epikai szerkesztés mestere. Minden egyes részletnek, mozzanatnak megvan a funkciója az eposz felépítésében. Nem véletlen, hogy melyik magyar vitéz melyik törökkel viaskodik, hogy a vár egyes bástyáit kik és hányan védik, hogy ki hal meg előbb és ki később. A Szigeti Veszedelem egy tökéletesen megépített épület. Nem lehet belőle egyetlen téglát sem kiemelni anélkül, hogy az épület művészi egysége meg ne bomoljon és szerkezeti szilárdsága meg ne inogjon. Arany nem is habozik Zrinyit Tasso fölé helyezni a művészi szerkesztő-képesség terén.

A kitűnően kidolgozott szerkezetnek köszönhető, hogy bár a kisszámú szigeti védősereg fokozatosan elvérzik, az eposz mégis a törökök vereségsorozatát és a magyarok szakadatlan győzelmeit mutatja be. Az első harci cselekmény, az eposz előjátékaul tekinthető palotai ostrom a támadó budai basa esúfos kudarcával végződik. Hatalmas veszteségeket kell szenvednie a szultán seregének is, amíg Szigetvárig eljut: a Boszniába küldött Mehmet basa seregét Zrinyi Siklósnál szétveri; a török táborban félreértésből támadt zürzavar folytán 3000 török vesztí életét; a Szigetvárhoz küldött több ezer főnyi előcsapatot a védők az Almás pataknál meglepik és megsemmisítik. A várat a szultán még meg se szállta, és máris egy sor vereség éri, ez a törökök harci kedvét esökkenti, a magyarokét viszont erősíti. A költő azonban gondosan ügyel arra, hogy teljesen indokáltak legyenek ezek a győzelmek. Az elbizakodott törökök nem óvatosak, elmulasztják az éberséget, ezt a körülményt használják ki Zrinyiék, amikor meglepik a gyanútlanul pihenő ellenséget.

Az első győzelmekkel azonban még korántsem tűnik ki a magyarok átütő fölénye. Hiszen itt még nem a fősereggel ütköztek meg, és ami a legfontosabb, nem a kitűnő hadvezérrel, magával Szulimánnal. A kisebb török vezérek felett vitathatatlan Zrinyi fölénye, az eposz elején azonban a két tábor vezérét egyforma erősnek mutatta be a költő, sőt nyilvánvaló, hogy Szulimán sokkal nagyobb tapasztalatokkal rendelkező hadvezér, mint ellenfele. Az erőviszonyok tehát csak akkor tisztázódhatnak, amikor Szulimán a fősereggel megérkezik Szigetvár alá.

Ez az esemény a VII. énekben kerül sorra, és egyike az eposz leghatalmasabb jeleneteinek. A költő érezte ennek a találkozásnak a sorsdöntő jelentőségét, és a mű egyik legnagyobb feszültségű jelenetévé tette. Az egész világ meghódítására képes török sereg minden ereje erre az egyetlen várra összpontosul. Erről a hadseregről azt mondta a költő, hogy vizeket szárazított, hegyeket bontott pusztá tömegével. A menetelő katonák kopjái az egész földet beborították mint egy nagy mozgó erdő, a janicsárok mint hangyák lepték el a tájat. Ezt a hadsereget olyannak ismertük meg, amely képes valósággal előzönléni a gyenge Magyarországot. Szulimán így is tervezte.

De most ezt a roppant erőt a költő egyetlen pontra vonja össze, Szulimánnak az egész ország iránti határtalan gyűlölete a szigetváriak és Zrinyi elleni bosszúvágyban testesül meg a siklósi vereség miatt. Az első énekben riadtan kérdezte a költő:

Jaj! hova ez az nagy fölyhő fog omlani?

(I, 101.)

És itt, a VII. énekben ez a rettenetes felhő szinte összesűrűsödve egyetlen villámmá Szigetvárra csap le. Zrinyinek és vitézeinek sziklaszilárdan kell állniok ezt a — kétségkívül legnagyobb — erkölcsi megpróbáltatást.

Tasso nyomán kitűnő megoldást választott a szerző az esemény meggyőző ábrázolására. A vár alá érkező török táborot úgy állítja elénk, ahogy azt a szigetvári hős a vár bástyáiról láthatta. Valósággal odaviszi az olvasót a fenyegetett erőd falaira, hogy átérezhesse a hős elé táruló félelmetes látványt. Először csak az eget-földet besötétítő porfelleg tűnik fel a láthatár alján, és csak nagy sokára a felhő alatt özönlő katonák sokasága. „Alattok rettenetességgel föld robog”, amint valóságos tengerként körülfolyja a várat a „világrontó tábor”. A vár megszállását „igen hadviselő okos rendtartással” irányító szultán körülveteti magát a vár körül, majd mikor megállapodott távolabb a vártól, az egész tábor, több százezer torok, háromszoros „Allah” kiáltással üdvözlí. Vagyis a mindent ellepő sokaság fenyegető látványa után az erejének tudatában levő, közeli győzelmében bizó ellenség csatakiáltása remegteti meg a levegőt. De ezt követi rögtön a janicsárok puskáinak ropogása, „ezt mindnyájan kilövék az magas égben”, majd elsütik az összes ágyút is a védők megfélemlítésére:

Azt tudnád, leszakad reád az magas ég;
Alól az föld robog, repedez mint egy jég.
Sziget bástyája is féltébfül mozdul meg.

(VII, 20.)

A török erejét itt mutatja a költő a legfélelmetesebbnek. Ezek már nem az oktalan és halkezes vezérek által vezetett kisebb, néhányezres elő-csapatok, melyekkel a szigetváriak fölényesen elbántak. Ez már a tapasztalt hadvezér által vezényelt gyakorlott, sok győzelmet aratott főserég. Ezután fog csak elválni, hogy melyik a jobb katonaság, melyik a jobb vezér.

Zrinyi a bástyán áll. Az egész látványos felvonulás, a szultán szemléje, a megfélemlítésnek szánt csatakiáltás, puska- és ágyúlövések mintha mind azért lennének, hogy ez az eddig elszántan, szilárdan helytálló nagyszerű katona most, ilyen túlerő láttán elveszítse fejét. A költő a török megérkezésének leírása közben egy szóval sem tesz említést arról, hogy mindez milyen hatást gyakorolt Zrinyire, csak akkor tér hozzá vissza, miután az ágyuk már a vár falait is megremegtetik. Az ezután következő két sor azonban egyszerűen elárulja ennek a nagy ágyúzásnak, ijesztő felvonulásnak a hatását, helyesebben hatástalanságát:

Meghagyá Zrini Miklós pattatjusoknak,
Ágyubul köszöntést töröknek adjanak.

(VII, 21.)

Zrinyi tehát egészen közömbös marad a török ijesztgetésére. A magyarok köszöntése, — két ágyúlövés — viszont egy sor törököt leterít. A szigetvári tüzezek gúnyos, bizakodástól teli szavai követik az ágyúgolyók útját. Míg a törökök eget-földet rázó ágyúzása hatástalan marad, addig a magyarok

két kitűnő lövése riadalmat okoz és a falak alatt lövöldöző janicsárok hátrább kotródnak:

De harmadik lövést nem merék megvárni,
Sietnek szállásra kiki eloszlani.
Némelyik nem tudja magát találni
Nagy ijedésben, s nem mér megállani.

(VII, 27.)

Világosan megmutatkozik itt a két tábor közti különbség. A védők minőségi fölénye kezd érvényesülni, és ez többet ér, mint az ellenség mennyiségi ereje. A nagy szigetvári összecsapásnak ennél a döntő jeleneténél megőrizték szilárdságukat a magyarok. Sőt az ágyúlövés hatásának leírásával már érezteti a költő, hogy éppen most kezdenek megváltozni az erőviszonyok a szigetiék javára. A kezdeményezést ezután is ők tartják kézben, kirohanást intéznek a török ellen. Az ellenséggel való szembetalálkozás csak növeli harci erejüket, a törökét viszont gyengíti. Az erőviszonyoknak ez a kezdődő megváltozása leginkább a két vezér magatartásában jut kifejezésre.

Csak maga Szulimán nagy gondokban öszül;
Bán merész szívéjért nagy félelemben hül.

Nem késik sokáig szigeti vitéz bán,
Bátorodik szüve ellenségét látván.

(VII, 50—51.)

Zrinyi szilárd erkölcsi és eszmei alapokon álló fölénye tehát Szulimánnal szemben is érvényesül. Innen kezdve a török sereg megindul a pusztulás útján és a szultán fokozatosan elveszti a talajt lába alól. Ezért a cselekmény során is megoldható, hogy minden egyes harci összetűzéséből a magyarok kerüljenek ki győztesen. A valóságosság érdekében kitűnően irányítja az eseményeket a költő. A komoly katonai tudású és körültekintő Rustán béget pl. elveszti a török sereg, mert Delimán személyes ellentéteik miatt megöli. Ebből következik viszont, hogy a XI. énekben, amikor a török hitszegése miatt nagy veszélybe kerül a magyar sereg egy része, nem lehet jelen Delimán, a török sereg legnagyobb hőse, mert Rustán megölése miatt el kellett bujdosnia. A várból hírt vinni akaró Juranics és Radivoj az éjszaka leple alatt akar keresztül hatolni a török táboron és közben számos törököt megölnék; mindenekeelőtt azonban a kadileskhert, a főpapot, aki a szultán után a török tábor legokosabb embere. Az ellenség tehát elveszti legjobb, legképzettebb vezetőit; az ilyen mozzanatok érthetővé és hitelessé teszik a magyarok harci sikereit. De ugyanakkor, ha tíz, vagy száz török élete árán is, a magyar és horvát vitézek szintén sorra elhullnak. Hősi halált hal, a bajtársiasság megragadó példáját mutatva, Juranics és Radivoj is. A török seregre mért csapás ára a szigetváriak élete. Életük feláldozásával, mindnyájuk hősi halálával tudják csak megtörni a török erejét. Az ellenség szétzúllásával egyidejűleg lassan elvérzik a hős védősereg is.

9.

A kitűnő szerkesztés mellett az alakok jellemzése teszi elsősorban meggyőzővé az eposz mondanivalóját. A törökök legkitűnőbb vitézeit is szépen, gazdagon jellemzi a költő, de az ellenséges tábor bemutatásában elsősorban a tömeg jellemzésére helyezi a hangsúlyt. Az V. énekben, a magyarok seregszemléjénél egészen más eljárást követ. Kitűnő a keret is, amelyben a szigetváriakat megismerteti: a seregszemlét a vitézek esküjével kaposolta össze. Így éppen hazafias lelkesedésük forrponjtján állítja őket elének.

Zrinyi beszédet tart a vár piacán összegyűlt katonáinak az előttük álló nagy feladatokról és lelkesíti őket a helytállásra. Beszédét így fejezi be:

Ez a hely s ez az vár légyen dicsőségünk,
Avagy madár gyomra mi koporsóhelyünk.
Mindenképpen emberek s vitézek legyünk,
Ugy marad meg örökkén az mi szép hírünk.

Fejem fennálltáig lészek én veletek,
Esküszöm seregek élő istenének!
Kivánom, hogy ti is így cselekedjetek,
Eles szablyát kézben tartván esküdjetek.

(V, 34—5.)

Erre a felszólításra az egyes tisztek csapataik élén a hős elé vonulnak és leteszik az esküt. A vár főterét így betölti a mozgás, a csapatok előlépnek és elvonulnak, miközben a költő néhány éles vonással felejthetetlen képet rajzol az egyes vitézekről. Itt nem beszél nagy létszámról, itt nincsenek ezek egy-egy csapattestben, hanem mindössze 100—200 ember.

Ezeknek a kis csoportoknak a harci értékére mindössze egyetlen, de annál hatásosabb metaforával utal:

Jün százötven *karddal* Novákovics Iván,
(V, 43.)

Száz meztelen *szablyát* Dandó hoz ezután.
(V, 45.)

A katonákat valósággal megszemélyesített fegyverekként vonultatja fel, kiemelve ezzel harci erejüket. A tiszteket azonban külön-külön jellemzi és ennek során megmutatja, hogy itt az egyes vitézek olyan képességekkel, tulajdonságokkal rendelkeznek, aminőkkel ellensúlyozni tudják a török tízezreit. Amíg ott a tömeg, itt a kimagasló hősök bemutatása a cél. És valóban sikerült is feladatát úgy megoldania, hogy az olvasó szemében egy Radován, Stipán Golemi, Deli Vid felérjen száz vagy ezer törökkel. Már külső leírásuk is rettenthetetlen, félelmetes katonákká teszi őket. Novákovics Iván „haragos” tigris bőrét viseli a hátán és még a pajzsára szegezett sástoll is „kegyetlen”. Valósággal mesei hősökként jelennek meg az egyes vitézek:

Ihon Stipán Golemi rettentő testtel
Lélik mint egy halom rettenetességgel;
De ennek nem árthatni soha fegyverrel,
Mert keményebb bőre vasnál s kemény künel.
(V. 61.)

Bika Adrás „lovat s törököt öl csak egy csapással”, Deli Vid „négy ölnyi vas dárdát kezében hordoz”. Akárcsak Toldi Miklós „szörnyü vendégoldal”-áról olvassánk! A művészi érdek követeli meg ezt a mesei nagyítást. A cselekmény hatalmas távlatú megokolásával a költő rendkívüli feszültséget teremtett Szigetvár körül. Hogy ezt az ostromot valóban népek és birodalmak sorsát eldöntő eseménynek érezzük, mindkét fél erejének rendkívüli nagyságát kellett elének állítania. A töröknél ezt a valóságosnál jóval nagyobb létszám fetüntetésével éri el, a védősereg legkiválóbb tagjait pedig rendkívüli tulajdonságaikkal a népmesei hősök világába emeli. A szigetváriak mind régi, tapasztalt törökverők is, nem ez az első csatájuk, megtanulták már gyűlölni és pusztítani a betolakodókat, mint Radován, aki „küldött már

hatszázat törököt pokolban“ vagy Orsics István, aki „sokszor szemével törököt kergetett“. A védősereg a legkitűnőbb harcosokból áll.

Ezt azonban nemcsak, sőt elsősorban nem a seregszemből tudjuk meg, hanem a cselekményből. Zrinyi főleg cselekedeteikkel jellemzi hőseit. A harcokban holttest-halmokat raknak Deli Vid, Radován és a többiek; ha a fegyverük eltörik, akkor pusztá kézzel is nekirontanak a legjobb török vitézeknek, mint Radován teszi a X. énekben. Hosszú ideig lehetne sorolni a példákat a védők emberfeletti hősiességéről.

De a kiválók közül is messze kiemelkedik a főhősnek, Zrinyi Miklósnak a személye. A legtöbb gonddal az ő alakját mintázza meg a költő. A jellemzés legváltozatosabb módjait használja fel, hogy minél teljesebben elénk állíthassa. Mikor először említi a II. énekben, mindössze arról értesít, hogy még nevétől is rettegnék a törökök. Ezután egy gyónásszerű imán keresztül belülről ábrázolja a hőst, emberileg közel hozva őt az olvasóhoz és megmutatva, hogy élete mennyire összeforrott a haza ügyével. Harcban a következő, III. énekben látjuk Zrinyit először.

Az itt elbeszélte siklói csata és annak előzményei a Szigeti Veszedelem egyik legszebb jelenete. Szerkezeti szempontból is sorsdöntő, mert a szultán éppen Zrinyinek Mehmet boszniai basa seregére mért megsemmisítő csapásán felbőszülve határozza el Szigetvár ostromát. A siklói történetet úgy formálta meg a költő, hogy a cselekmény továbbvitelében való központi szerepe mellett, alkalmas legyen Zrinyi jellemzésének továbbfejlesztésére, gazdagítására, a török életmód bemutatására, valamint a törökök és magyarok közti különbség ábrázolására is.

Hitelesítést nyernek azok a szavak, hogy a törökök Zrinyi nevétől is félnék, mert a siklói bég óva inti az ott letáborozó Mehmet basát a mezőn való hálástól. Szkender siklói bég Szigetvár közelében él, már ismeri Zrinyit: ezért retteg tőle; Mehmet basa viszont, aki most jött Ázsiából, szeretne megvívni vele, mert már Konstantinápolyban hallotta híret és nem tudja elképzelni, hogy olyan kiváló, mint a híre festi. Zrinyi személye tehát a központi téma a török tiszték beszélgetésében és mindkettőjük véleménye Zrinyi nagyságát igazolja. Szkender szavai sejtetik már előre, hogy Siklósnál történni fog valami, de a tapasztalatlan és óvatlan Mehmet hibájából a beszélgetés kellemes hangulatossá alakul át. A török szokások, ruhák, ételek ábrázolásával, de főleg a török ifjú eragadóan szép lírai énekével a költő idillikus képet fest, szinte feledteti Szkender bölcs figyelmeztetését, hogy azután hirtelen átcsapjon a szigetváriak készülődésének rajzára, akik igazolva Szkender baljós sejtelmét, hajnalban Zrinyi vezetésével megrohanják és megsemmisítik Mehmet gyanútlan táborát.

Ez Zrinyi első csatája az eposzban. A harcban kitűnőnek bizonyul, de a költő igen helyes művészi érzéssel ekkor még viszonylag enyhe színekkel eseteli személyes vitézségét. Harci erőnyeinek ábrázolásába állandó fokozást visz bele. Eleinte keveset szerepelteti; Zrinyi rendszerint csak akkor avatkozik a küzdelembe, ha a helyzet súlyossá válik és katonái, alvezérei nem tudják visszaverni a törököt. Ilyenkor megjelenése és nagyszerű csatája eldönti az ütközet sorsát. A X. énekben pl. a töröknek hosszas küzdelem után sikerül egy ponton betörnie a várba és a helyzet már válságosnak mutatkozik, amikor Zrinyi megjelenik. A harci zűrzavarnak, az ellenség rettegszéknek, Zrinyi erejének és vitézségének ábrázolásában remekel ilyenkor a költő:

Mint vízi óriás, bán gázol az vérben;
Henterög sok török az maga sebében;
Más s még más törököt fektet le egy helyben,
Akkor futni indul török nem seregben.

Ki utat nem talál, bástyán aláugrik,
Kinek keze, lába, feje öszveromlik.

(X, 98–9.)

Pedig a törökök közt is vannak kiváló katonák és vezérek. Az egész török hadsereg belső szerkezetéből azonban az következik, hogy a megpróbáltatások során még a kiváló vitézeknek is a rossz tulajdonságai kezdenek érvényesülni. Delimán és Demirhám pl. kitűnő bajnokok, személyes vitézségben Zrinyihez és Deli Vidhez a „törökök ostorá”-hoz méltók, mégsem tudnak komoly eredményt elérni, mert mint a szigetiek maguk mondják, „vakmerő bolondok”. Csak verekedni tudnak, a személyes virtust hajtja őket, nem a katonai belátás. Rustán bég józan, okos hadvezér, de ugyanakkor fél a magyarok kardjától, és irigykedik Delimánra, szerelmi vetélytársára. Így a törököknél a személyes hősiesség és a katonai tudás nemhogy kiegészítenék egymást, mint a magyarok közt, hanem egyik a másikat keresztezi.

10.

Az események csoportosításával, a jellemek alakításával sikerült a költő Zrinyinek elhíhetővé tenni, hogy a szigeváriak pusztulásuk ellenére az egész magyarság számára döntően kiható sikert értek el. A legnehezebb ennek a megoldása az eposz befejezésénél: a vár elfoglalása ellenére az egész eposznak lelkesítő, optimista befejezést adni. Ezt a legnehezebb feladatot oldotta meg Zrinyi a legfényesebben, mintegy megkoronázva alkotását.

A XIII. énekben a török sereg bomlása már csaknem eléri tetőfokát, valamennyi alvezér és katona az ostrom megszüntetését kívánja, reménytelennek látva a vár elfoglalását. Mikor pedig tüzéreinek parancsnoka, a kitűnő Aliportug elesik, maga Szulimán is kénytelen beleegyezni az elvonulásba. A szigeváriak győzelme tehát már teljessé vált. A hősi védelem megtörte az ellenség támadó erejét, és az százszoros túlereje ellenére gyalázatosan eltakarodni kényszerül. A költő is elérte ezzel a célját: a cselekményt úgy sikerült irányítani, hogy a török vereséget szenvedjen. A művet azonban nem lehetett itt befejezni. Ez ellenkezett volna a történelmi tényekkel, meg az eposz alapgondolatával is. A várnak és védőinek el kellett pusztulniuk. Ezt már az eposz elejétől kezdve tudjuk, megjósolta már Zrinyinek a hozzá lehajló feszület a második énekben, ugyanezt közölte Deli Viddel az úlmában megjelenő hősi halált halt Radivoj, és maga a költő is léptenyomon figyelmeztet, hogy a magyarok győzelmei nem azt jelentik, hogy a rájuk váró sorsot elkerülik.

Ezért egy sorsdöntő fordulattal — a szigeváriak postagalambjának elfogásával — az eseményeket, az előre megjelölt útra téríti vissza. A királynak küldött levélből a törökök tudomást szereznek a védők nagy veszteségeiről: alig ötszázan maradtak, azok is többnyire sebesülten, a vár félig romban hever, több rohamot már nem tud kiállni. Szulimán ezt megtudva elhatározza, hogy még egy utolsó ostromot indít. Ezzel a vár sorsa megpecsétlődött. A következő. XIV. ének komor hangulatú, a végső küzdelem előtti éjszakában játszódik. Alderán, a török varázsló még a pokolbeli szellemeket is felidézi és Szigetvárra küldi. Hatalmas képekben ábrázolja a költő, hogy valósággal az egész kozmosz Szigetvár ellen tör. A várat felgyújtják, a törökök betörnek, és a magyaroknak már a vár belsejében kell felvenniük a harcot. A kétségbeesett küzdelem a lángoló vár fényénél folyik, és ezen az éjszakán pusztul el a magyarok legnagyobb hőse, Deli Vid is. Ez az ének tehát a vár közelgő elestének tragikus légkörében játszódik. Egvedül Hazret Ali szavai figyelmeztetnek arra, hogy a bukás mégis a törökök osztályrészé lesz. A komor, véstjósító XIV. énekkel szemben Hazret Ali szavait kell igazolnia a befejező XV. éneknek. És ezt a költő teljes mértékben megvalósította.

A pokolbeli szörnyeket az angyalok serege elüzi, az éjszaka sötétjét felváltja a hajnal, hogy az utolsó események felett a diadal fénye ragyogjon. A védők tudják már, hogy ezen a reggelen vívják utolsó csatájukat, erről beszél Zrínyi is, katonáihoz intézett utolsó beszédében. A végső kirohanásra készülődnek, arra a kirohanásra, melyben meg kell halniok, de amelyben az utolsó, döntő csapást kell mérniök az ellenségre. Itt bontakozik ki legjobban a főhős alakja, most már elsősorban az ő szerepét emeli ki a költő, neki van a legnagyobb feladata az utolsó harcon. Zrínyi maga úgy készülődik, mint az egész életét bekoronázó utolsó nagy győzelemre. Ünnepi ruhát ölt, magára veszi ékszereit,

Ebbe szokta mutatni magát az udvarnak,
Ebbe menyegzőknek és triumfusoknak.

(XV, 14.)

Triumfusra, diadalmenetre indulnak tehát. Zrínyi lassan, méltóságteljesen, diadalmenethez illő módon lép ki a belső várból. Pusztá megjelenésétől messze futnak a törökök, úgyhogy „szörnyű szemével“ keresnie kell, hol az ellenség. Az fut, amerre lát.

Hon vagytok ti mostan világrontó népek?
Hon vagytok földemésző szörnyű seregek?
Hon török, hon tatár, sötét szerencsenek?
Hon vagytok három világgrul kevert népek?

(XV, 58.)

-- kérdezi a költő. Hol van a rettenetes tábor, mely az I. énekben utnak indult Magyarország megsemmisítésére? Ez a hadsereg a szigetvári vitézek csapásai alatt széthullott, maradványai pedig halálra rémülve futnak, és rettegve szemlélik Zrínyi közeledését. A legnagyobb török hős, Deliman is reszket, a szultán, aki pedig „messzi“ dombrul nézi az eseményeket, még jobban.

De nem csinál pompát Zríni törököknek,
Nem mutatja vesztég sokáig ezeknek
Ő vitéz fegyverét; de mégyen ellenek;
Ötszáz halál megyen háta után ennek

(XV, 62.)

A korábbi, „százötven kard“, „száz s z a b l y a“ metaforák helyett, most már az „ötszáz halál“ kifejezés illik a szigetiekre. Ötszáz halál pusztító rohamának a leírása következik itt, élén a rettenetes Zrínyivel. Leteríti Delimánt, szazakat vág le egy csapásra, és ezreken keresztül tör utat szédítő gyorsasággal. Emberfeletti, mesebeli hőssé válik ezekben a harcokban, amíg eljut egészen a szultánig, hiába helyezkedett el „messzi“ dombon és hiába őrzi több ezer katona. Arra sem marad ideje, hogy lóra üljön, Zrínyi már ott terem és kimondja a Szulimán által félévszázadon keresztül pusztított, gyilkolt, rabságba hurcolt magyar nép ítéletét:

Vérszopó szeléndek, világnak tolvaja,
Telhetetlenségednek eljűt órája;
Isten bűneidet tovább nem bocsátja,
El kell menned, vén eb, örök kárhozatra.

Igy mondván, derekában ketté szakasztá,
Vérét és életét az földre bocsátá;
Átkozódván lelkét császár kiinditá,
Mely testét éltében oly kevélyen tartá.

(XV, 98—9.)

Szulimán megölése betetőzi a szigetváriak nagyszerű tetteit. Ezzel Zrinyi a legveszedelmesebb ellenségétől, a legnagyobb török hadvezértől szabadítja meg az országot. Küldetése ezzel ér véget: a kitűzött célt megvalósította, a világ legnagyobb hadseregét menekülő csírhévé változtatta, vezetőjétől megfosztotta. A XV. éneknek ezek a versszakai mint hatalmas diadalt ábrázolják Zrinyi tettét, és ezzel tudta a költő elérni, hogy ragyogó győzelemmel fejezze be az eposzt. Ezután már csak néhány versszak következik, mintegy epilógusként, a történeti hűség kedvéért. A cselekmény itt érte el tetőpontját, utána már csak egyszerű szavakkal emlékeznek meg a hősök haláláról, akiket közelharcban nem is tudtak legyűrni, és Zrinyivel együtt csak távolból golyókkal terítették le. A vitézek tudják, hogy feladatukat megoldották, és a győzelem lelkesítő érzésével halnak meg:

Mind ennyi között is egy jajgatás nincsen,
Mert nagy vigasággal s örömmel hal minden.

(XV, 105.)

Angyali légió száll le a hősök lelkéért, és mennyei zeneszó mellett viszi őket az égbe.

II.

Az eposz eszmei tartalma és a cselekmény gerincének művészi kidolgozása — amelyet idáig elemeztem — távolról sem foglalja magában mindazt az értéket, amivel a Szigeti Veszedelem dicsekedhet. A főcselekmény és a főhősök mellett az epizódok és az egyszer, egy-egy jelenetben feltűnő mellékalakok színes sokasága teszi a művet olyan hallatlanul gazdaggá. Ennek köszönhető, hogy az eposzt átható hazafias eszmevilágnak és honvédő törekvésnek nem egy mértani pontossággal kitervelt szerkezeti konstrukció a hordozója, hanem a török-magyar harcoknak páratlan sokrétűen elénk állított egész világa és a legkülönbözőbb emberi jellemek, típusok, sajátos egyéniségek tettei. Mindezt csak összefogja, szilárd mederben tartja és a nagy nemzeti célok hirdetése érdekében legalkalmasabb módon rendezzi el a szerkezet.

Egy előadás keretei nem engedik meg, hogy a kisebb szerepet játszó alakok és az epizódok kérdését részleteiben és egyenként megvizsgáljuk. Ebből legfeljebb néhány kiemelkedő példa, izelítő mutatható be. A csatajelenetekben például a költő amellett, hogy a főhősök, a kiemelkedő vitézek viaskodását külön-külön megrajzolja, a tömegharcokat pedig sommásan jellemzi, rendszerint megteremt néhány olyan alakot, akik ha másutt nem is szerepelnek, de felejthetetlen részei maradnak annak a leírásnak. A X. énekben, amely egyébként is az eposz egyik művészi csúcspontja, előadja Delimán harcát a várkapu elfoglalásáért. Itt szerepel először és utoljára a gyengéden megrajzolt „török gyermek“, Embrulah. Fiala költő, akinek a koboz való a kezébe, nem a puska, bánni sem tud vele. Nem a végvárak lantot és kardot egyaránt mesterien forgató magyar költőihez hasonló, hanem a török világbirodalom valamelyik pompás udvarában kényelemben, elkényeztetve nőtt fel. Bájos, gyengéd dalokat irhatott a természet szépségeiről, szerelemről, a Mehmetnek daloló török ifjú énekéhez hasonlókat. Élete végéig a Múzsák szolgája maradhatott volna, ha elkerüli Szigetvárt. De úgy látszik a kalandvágy, a török fegyverek fölényes sikereibe vetett bizakodás idehozta, és bár nem siet a rohamozók közé, csak áll „aranyas fegyverben“, sorsát nem kerülheti el. Az ellenség iránt szánalmat nem ismerő kegyetlen Badankovics lecsap rá, mint saskeselyű a szép hattyú madárra, és

Felnyitja szép torkát, mely szép énekével
Erdőt, mezőt töltött sok gyönyörűséggel

(X, 60.)

Alig hullt ki Embrulah vére, melyért szörnyű bosszút állt a felbőszült Delimán, újabb megrázó jelenetnek lehetünk tanúi. A török agyuk addig rontották a kapu fölötti tornyot, míg az emberestül a kapu előtt tolongó törökök közé omlott. Csak ketten maradtak életben a torony védői közül: két ismeretlen horvát közkatoná, Szvilojevics és Klizurics, és most ott találják magukat a tengernyi török fegyver közepette. Klizurics látja, hogy nem menekülhet, feje fölé tartja pajzsát és ahol legsűrűbbnek látja a török sorait, közéjük ront, így rohan a halálba. Szvilojevics pedig „bízik gyors lábában“, megr próbál felkapaszkodni a bástyára. De hiába, mert ott terem Delimán, megragadja lábánál, és egy nagy darab falat is lerántva vele együtt „megnyitja gégejét, merre bement halál“.

Így hullámszik tovább a küzdelem, tragikus emberi sorsok, halált-megvető hősök, a legbátrabb szigetvári harcosok fokozatos elhullása, sok-sok ezer török holttest és a tömegharc iszonyú kavargása közepette. A legördöklőbb küzdelem a XV. énekben, Zrínyi kirohanásakor alakul ki:

Itten kezd hullani török sok számtalan,
Itten sebesedni mindenféle pogány;
Ki nagy Allát, ki Mahometet kiáltván,
Vérekben fekszenek az földet harapván.

Itt zászló zászlóval nagy csoportokban hull,
Amott fekszik sok török halva lovastul,
Imitt félholtan vitéz vitézre burul;
Ki alatt ló fekszik, némely ló alatt ful.

Félholtan némelyik marja ellenségét;
Amaz mint vérszopó szomjuhozza véréit;
Ki sebeket által bocsátja ki lelkét;
Ki szorosságtul fult, ott hagyja életét.

(XV, 73—5.)

A harcok légkörét ennyire felelevenítő csataképeket nem lehet íróasztal mellett kigondolni, ilyet csak az írhat, aki ugyanezt átéli napról-napra a valóságban, akinek az élete maga is csupa hősies harc. Zrínyi az egyetlen olyan nagy eposzköltő a világirodalomban, aki szinte a csatákkal egyidejűleg önti sorokba a csaták képeit. Mikor tollával a Szigeti Veszedelem énekeit vetetett papírra, kardja állandóan készenlétben volt. A török elleni harcról írt, és közben nap mint nap a török ellen harcolt ő is:

Engemet pedig midőn írom ezeket,
Márs haragos dobja s trombita felzörget.
Ihon hoz házamban füstölgő üszöget
Kanizsai török; oltanom kell eztet.

(IX, 3.)

A fegyverek csattogása közben helyet kap a szerelem is. „Nem egyenetlen az szerelem vitézséggel“ — írja az eposz ajánlólevelében. Deli Vid és feleségének szereplése ezt igazolja. Borbála a hőst szereti férjében, és a szerelem őt is hőssé teszi. A harcban eltűnt férjének üres ágát áztatja könnyeivel, de a következő pillanatban már:

Száll Márs ő szüvében, s nem mint más, sirással,
Vagy nyomorult főcske hosszú jajgatással
Csak ohajtja társát; hanem bátorsággal
Fegyverezi magát ura páncérával.

(XIII, 9.)

A hazáért, férjéért lángoló aszony nem fél a veszélytől, megmártja szablyáját az ellenség vérében. Egészen más a török nő, Kumilla, a császár leánya. Bár őt csak egyetlen énekben látjuk, az első énektől kezdve ismerjük már Kumilla és Delimán boldogtalan szerelmét. Kumillát az apai zsarnokság Rustán béghez kényszerítette és bár alig említi a költő, Delimán elfojtott gyűlölete Rustán iránt kezdettől fogva mérgezi a török vezérkar levegőjét. Ez a gyűlölet robban ki a haditanácsok szóváltásaiban, mikor a katonai kérdésekben is összekülönböznek. Ez a gyűlölet vezet Rustán meggyilkolásához, Delimán bujdosásához és a harcoktól távol, a Kumilla karjai közti vígasztalódáshoz. Kumilla is gyűlölte férjét és kívánta halálát. Most, hogy kedvesét viszontláthatja, szerelme minden tüzét a daliás hősre árasztja, akit nem akar többé elveszteni. Éppen ezért igyekszik lebeszélni őt a további harcról. Vitézség és szerelem itt egymást keresztezi, Delimán meginog, de végül mégis a harcot választja. A kétségbeesett Kumillától búcsúzik, amikor egy tragikus véletlen folytán örökre elveszti őt. A szerelmese halálán érzett őrjöngő fájdalomát most már csak a magyarok elleni harc tudja levezetni. A szerelmi epizód, amely elvonta Delimánt Szigetvár alól, sokszorosára fokozott harci tüzzel juttatja oda vissza. Még elszántabb lesz, mint addig volt, még öldöklőbb mint azelőtt, amíg ő is el nem hull Zrinyi rettenetes csapásai alatt.

Az epizódok tehát szervesen kapcsolódnak a főcselekményhez, összefonódnak az ostrom sorsával. A hősokeket még jobban megismerjük, bepillantást nyújtanak a harcoktól távol élő török nő házába, a bajtársiasság legszébb példáját szolgáltatják, mint Juranics és Radivoj epizódja.

Az egyik legszebb epizód Deli Vidhez kapcsolódik, a védők legnagyobb hőiséhez Zrinyi után. Háromszor vív halálos bajviadalt Demirhámval, a vakmerő török vezérrel. Nem is tudják egymást legyőzni; az éjszaka sötétjében, melyben csak az égő vár lángjai fénylenek, egy közeli, elhagyatott völgyben vívják utolsó küzdelmüket. A párharcra éppen elég kitűnő példa van az eposzban, de ez a viadal valamennyit felülmúlja hevesességben, a küzdelem egymás iránti gyűlöletében és a költői ábrázolás erejében:

' Deli Vid nem retten, ugrik Demirhámhoz,
És nagy erősséggel csap az orcájához,
Nem megyen heáiban vitéz kard pogányhoz,
Orra közepétül lemene szájához.

Akkor vért és mérget okádik szüvéből,
Nem tarthatja magát haragos mérgéből,
Nem vigyáz, hogy ellent vessen mesterségből;
Újíton újítja csapást kegyetlenül.

Deli Vid peniglen megkapja az nyakát,
Máskkal megnyitá sok helyen oldalát;
Verődik kezében, és ordít, nem kiált,
Mert sebektül, haragtul ő nem is szólhat.

Demirhám, mint fáklya, hogy látja utolját,
Duplázni akarja vitézséges voltát;
Vid kezéből gyorsan kitekeri magát,
S nagy csapással vágá Deli Vidnak nyakát.

(XIV, 108—111.)

Es így folyik tovább az öldöklő küzdelem, míg csak mindkettőjük vérért be nem issza a föld.

12.

A mesterien megalkotott szerkezet, az élesen megrajzolt jellem, a cselekmény felejthetetlen részletei, a magas eszmei színvonalhoz és hősi tárgyhoz méltó erőteljes, dübörgő nyelvvél együtt érik el lebilincselő hatásukat.

A Szigeti Veszedelem nyelve felkelti az olvasóban a harcok hangulatát, a véres csaták képzeteit. A viadalok leírásában egymást érik a vészitjósóló, fenyegető jelzők. A „szörnyű, kegyetlen, rettenetes, haragos, iszonyú, lángos, hatalmas, dühös, kíméletlen“ stb. szavak rendkívül gyakori használatával a költő mesterien aláfesti a ragyogóan megszerkesztett csatajeleneteket. Az emberi tulajdonságokat kifejező jelzőket átviszi a tárgyakra is, és ezzel valósággal megeleveníti őket. Zrínyi harci leírásainak az élelenség sokszor főként annak köszönhető, hogy élőlények és élettelen tárgyak egyaránt résztvesznek a cselekményben. Egy „haragos“, „kegyetlen“ vagy „szörnyű“ jelző a katonák fegyvereit, ruháit is mintegy aktív szereplővé változtatja. A költő az egyes hősök harci szenvedélyességét, hevességét nyelvi eszközökkel átszármasztatja egész környezetükre, és ezzel sokszorosára tudja fokozni ábrázolásának erejét.

Az eposzban ez a régi idők fegyvercsörgetését felidéző „haragos“ nyelvezet az uralkodó. A harci nyelv ódon fenségét különösen hatásossá teszik és ellentétességük folytán kiemelik a gyakran közbeiktatott lírai részletek, melyek arról tanuskodnak, hogy a Zrínyiás költője a lelki élet ábrázolásában, az érzelmek meghittségében és mélységében, a kellem és a báj rajzában is gazdagkálájú művész. Nyelve tud gyöngéd és lágy is lenni. A Szigeti Veszedelem kritikuskai méltán emelték ki azt a magyar epikai stílus fejlődésében is számottevő két sort, mellyel a költő Delimán szerelmére céloz:

Galatában meglátá az szép Cumillát,
Cumillát az szépet, Szulimán leányát.

(I, 71.)

Méltó ehhez a szép regresszióhoz a folytatás is:

Cumilla szép haja megkötözé szüvét
Ifju Delimánnak...

„Egyszerűbb eszközökkel, kevesebb szóval és lehelletszerűbb finomsággal alig lehetne többet, jellemzőbbet mondani Delimán szenvedélyének ébredéséről, állandóságáról, természetéről, keleties, erotikus zamatjáról, mint ebben a kis képben“. (Négyesy)

Zrínyi rendkívüli figyelmet szentelt művének nyelvi kidolgozására. Így történhetett csak meg, hogy bár az eposz során számtalanszor kell a költőnek valakiről megállapítania, hogy meghalt, hiszen állandóan harcokról van szó, mégis mindannyiszor másképp tudja kifejezni ezt az egyszerű tényt. Az egyik „vérrel bocsátja ő magából lölkét“, a másik „éltétül szavátul egyszersmind elválék“, a harmadik „fekszik földet harapván nagy kegyetlenül“, ismét másnak „élte eloszlék levegőégben“, vagy „vértül s melegségtül egyszersmind teste hül“, „ő keserves lelke nagy föld alá repül“, a legszebb talán Delimán halála:

De bár kette vágja Praecopita fejét,
Es habzó vérére kiönti életét.

(XV, 89.)

minek folytassuk tovább a példák végtelen sorát, ennyi is elég meggyőző.

Az eposz megalkotásánál az egyik legnehezebb feladat volt a kis számú védősereg fölényét művészi hitelességgel ábrázolni a többszázézer főnyi török tábor felett. Zrínyi ezt kitűnően megoldotta, mert az eposzt olvasva teljesen meggyőzővé válik a mű alapkoncepciója: a hazájukat önfeláldozóan védő katonák előbb vagy utóbb megtörik a hódító ellenség erejét. Ez nemcsak az események helyes elrendezésének, a szerkezetnek és a jelleinek megalkotásának köszönhető, nagy része van ebben a nyelvi eszközöknek, melyek szinte

észrevétlenül kiváltják azt a hatást, amit a költő akart. Az I. ének végén, a török seregszemle után a költő így kiált fel:

Jaj! hova ez az *nagy fölyhő* fog omlani?
Mely világszegletre fog ez leszakadni?

(I, 101.)

A hatalmas török táborat tehát nagy felhőhöz hasonlította. A II. énekben viszont egy másik képben már előre figyelmeztet, hogy van olyan erő, amely ezt a felhőt is szétoszlathatja. Mikor Zrinyiről először tesz említést, többek között így jellemzi őt:

Török táboroknak utolsó romlásra
Elég volt mondani: Zrini vagyon harcban,
Mint fölyhő szél előtt siet forgásában:
Úgy sietett futni török hazájában.

(II, 62.)

Ha a török tábor felhő, akkor Zrinyi az a szélvihar, amely ezt a felhőt szétkergeti. Csak pusztá véletlen lenne ez a találó hasonlat? Szulimán győzelme biztos tudatában indul el a hadjáratra. Mikor Alkto furia apja képében felbuztatja őt a háború megindítására így fogadkozik:

Megfestem lovamat kezesztény vér-tóban.

(I, 48.)

Ez a telhetetlen rabló tehát azt tervezte, hogy sügyig gázol majd lova a legyilkolt magyarok tízezreinek, vagy százezreinek a vértengerében. És mi lett a vége? Az ellenkezője történt:

Mint vízi óriás, bán gázol az vérben,

(X, 98.)

amikor kiűzi a leomlott Henyei-bástyán át a várba özönlő törököket. Kirohanása alkalmával pedig egyenesen visszatér a Szulimán által emlegetett vér-tó, csakhogy nem úgy ahogy Szulimán gondolta:

Gázol rettenetesül Zrini vértóban,
Vérkataraktákat indít meg pogányban.

(IV, 77.)

A szultán akart a magyarok vérében gázolni, de ehelyett Zrinyi kardja fakaszt vérzuhatagot ezer és ezer török testéből.

A Szigeti Veszedelem számtalan nyelvi szépsége közül népiességét kell még kiemelnünk. Az eposz nyelve a népnyelvben gyökerezik: a Muraköz, a Göcsej parasztjainak a nyelvét emelte Zrinyi a klasszikus irodalom szférájába. Az olyan népnyelvi kifejezések, mint „agg szót kovácsolni“, vagy „keresztényeket minden tartja tormában esett féregnek“ valamint a „hamar kü esik ott, hon az ég zörrenik“-hez hasonló népi közmondások váratlan szó-és fogalomkapcsolásaikkal minduntalan felfrissítik a háromszáz év előtti nyelv régies zamatát. A népnyelv felhasználása nem válik erőltetté, sohasem megy túlzásba és ezért nem bántó provincializmusként, hanem a költői nyelv érdekes fordulataként hat egy-egy „földrözzelés“ (földrengés) vagy „összevingolódik“ (összefonódik).

A nyelv népiessége Zrinyinél nem az írónak a népnyelvhez való tudatos hozzányulásából, hanem a népével együtt élő katona mindennapi nyelvhasználatából ered. És miként a nyelve: képzeletvilága is népies. Az események

forгатagában egyes szigetvári vitézek, vagy Delimán a népmesék, a népi mítosz hőseinek tulajdonságaival pusztítják ellenségeiket, vagy tombolnak örvöngő fájdalomukban. Az eposz csodás eleme nemcsak a mélyen hazafias tartalmú vallásos alapkoncepcióban nyilvánul meg, hanem a szereplőknek mesei héroszokká való gyakori nagyításában is. A nép képzeletvilágából származó képekben és hasonlatokban van az eposz fenséges szárnyalásának egyik titka. A Göcsej vidékén a fényes sávot hagyó hullócsillagot lidércnek tartják; ilyennek tűnik Zrinyi szemében az ellenségére rontó, harci vágytól lángoló katona:

Es mint tüzes lidérc száll le az fölyhőből,
Kinek lángos farka szikrázik sok tüztül:
Igy Murtuzán basa keresztyénekre dül

(XV, 69.)

Feltörnek a költő tollán a nép mindennapi életéből vett képek is. Rendkívüli szemléletesség mellett az egyszerű ember gondolkodásának őszinte átélése varázsolja költészetünk fénylő gyöngyszemeivé az eposz egyes strófáit:

Itt már sok török hull, mint tűz előtt az nád,
Melyet pásztor tavasszal gyujtogat, s vigad
Láván tüznek, szélnek kemény harcolását;
Igy hull az sok török és szaladton szalad.

(X, 101.)

A terjedő tüzről vett hasonlat különféle alakban a legtöbb eposzban megtalálható, epikus közhely. Zrinyi népies szemléletében megifjodik, új életet kezd és gyökerében eredetivé válik az elkoptatott költői kép is. Nem egy példát találhatunk arra, hogy a népi képzeletvilág valósággal átformálja az idegenből való átvételeket. A XV. énekben leírja Zrinyi az angyali sereg beavatkozását az Aldereán által földidézett pokolbeli szörnyekkel harcoló szigetiak megsegítésére. Marino egyik eposza szolgáltatta az ötletet, de a művészi megformálásban a néphit képzetei érvényesülnek. Az angyali sereg a „Szivárvány kapuján“ vonul keresztül, és az ünnepi díszbe öltözött „tejúton“ halad végig, a „mennyei sereg“ sok fegyverét a „Göncöl-szekér“ szállítja — akarsak egy népmesében.

Az élő néphagyománynak az eposz koncepciójában is része van. A Szigeti Veszedelem egész felépítésének egyik központi pillére, hogy Zrinyi öli meg a szultánt. Ez ellenkezik a történeti tényekkel: mondai hagyományból ered.

A népnyelv, a néphit, a népköltészet nélkül nem jöhetett volna létre a Szigeti Veszedelem. Zrinyi művészete mélyen gyökerezik a magyar népben.

13.

Az eposz hőse az V. énekben a hazáért vívott további harcra buzdította fiát:

Tanulj én tülem is nehéz vitézséget,
Tanul fáradságot s hazádhoz hűséget,
Tanulj tülem jószágos cselekedetet,

(V, 79.)

Ezek a szavak mintegy megszabják a Zrinyi-utódok hivatását. És ezt az intelmet a költő is megfogadta. Hőseiben saját eszményképét alkotta meg, és az ő művét kívánta folytatni. Hiszen a szigetváriak az eposz szerint csak a feladat egyik részét oldották meg: megállították a török előnyomulását, megtörték támadó lendületét, ismét a magyarok pártjára vonták istent. A foly-

tatásnak ezután kell következnie: a szigetváriak mintájára kell átalakítani az egész országot és kiverni belőle a törököt. Ennek időpontját az I. ének éppen a költő Zrinyi korában jelölte meg isten szavaival: ha a magyarok megtérnek, akkor harmad-negyedizig lesz csak rajtuk a büntetés. Mivel a szigetváriak erkölcsi színvonala és hősi küzdelme ennek a megtérésnek a jele, a harmadik, negyedik emberöltőben, vagyis a költő korában megvan a lehetőség a „büntetés“, vagyis a török hódoltság teljes felszámolására.

Zrinyi azt a célt tűzi nemzete és önmaga elé a Szigeti Veszedelemben. A török elleni küzdelmet kívánja az ország központi politikai kérdésévé tenni, saját magát pedig alkalmasnak érzi a vezetős szerepre. Az eposz társadalmi-politikai tendenciája ugyanakkor azt is sejteti, hogy milyen alapelveket akar érvényesíteni az ország felszabadításának nagy munkájában. Az a különbség, melyet Zrinyi oly élesen kifejt a Magyarországon uralkodó szétválás, frakció-harcok, anarchia és a Szigetváriban tapasztalható egység, szervezetség között, tulajdonképpen a centralizált államnak a feudális anarchiával szembeni felsőbbrendűségét jelenti. Zrinyi ezt a kérdést itt még nem tudatos politikai elgondolásként veti fel, de nyilvánvaló, hogy amennyiben a szigetvári állapotoknak az egész országra való kiterjesztése alkotja a függetlenség kivívásának előfeltételét, akkor ez nem jelenthet mást, mint az országnak Mátyás királyságához hasonló berendezését. Később prózai műveiben, mindezt már nyílt politikai tanításként fogalmazta meg.

Az eposz egyik fontos tanulsága a magyar hadsereg, hadviselés megújításának, megjavításának szükségessége is. Zrinyi a XVI. századi végvári katonák hősiességét állítja példaképpül olyan korban, amikor a Habsburg-ármánykodás a végvári katonaságot jórészt tönkretette, és amikor emiatt a magyar hadviselés színvonala romlott, a hadseregben a fegyelmezetlenség általánossá vált, a hadakozás tudományos alapjainak elsajátítását pedig elhanyagolták, sőt megvetették. Szigetvár példa a jó hadvezérre és hadseregre is. Olyan hadseregre, amelyet a XVII. század derekán meg kell teremteni. Ezért fordít Zrinyi mindig nagy gondot a katonai kérdésekre az eposzban. Nagyon tudatosan jár el, amikor az eseményekkel igazolja, hogy milyen katasztrófába jut az olyan sereg, amely nem elővigyázatos, nem állít őrséget, stb. — mert ez a hiba általános volt a XVII. század magyar katonaságánál. Rámutat az ellenség lebecsülésének a veszélyére, ami Mehmet basát pusztulásba vitte, és szembeállítja vele a szigeti hős megfontoltságát. Nyomatékos hangsúlyt kap az eposzban az engedelmesség is. A Szigeti Veszedelemben művészi módon megnyilatkozó katonai elveket későbbi hadtudományi munkáiban fejtette ki részletesen.

A XVII. század derekán a függetlenség kivívása lehetetlen volt a vallási kérdés rendezése és a Habsburgok igazi szerepének felismerése nélkül. Zrinyinek neveltetése miatt igen sokat kellett fejlődnie, hogy ezen a téren is tisztán lásson. A Szigeti Veszedelem írásakor még nem jutott el — különösen a Habsburg-kérdésben — a következetesen helyes álláspontig, de annyi kétségtelen, hogy messze eltávolodott már császári koronát és biborosi kalapot viselő gyámjaitól, s későbbi antiklerikális, Habsburg-ellenes politikájának csirái már itt megtalálhatók.

Zrinyi a XVII. században szokatlan vallási türelemről tesz tanúságot már az eposzban is. Amellett, hogy katolikus volta kidomborodik olyan részletekben, mint a szűz Máriához való foházkodás, vagy a hősnék a meghajló feszülettel való beszélgetése, műve alapeszméjét a reformátor-írókhoz visszanyulva alkotta meg. Igaz, hogy a törökökről mint isten büntetéséről szóló tanítást a katolikusok is, sőt — éppen a protestánsok ellen kiélezve az ellenreformáció is felhasználta, Zrinyi mégis a reformátoroknak a feudális anarchia ellen irányuló megfogalmazásában vette át, néha csaknem szó szerint. Már ez is arra mutat, hogy távol állt tőle a felekezeti elfogultság, sőt ami a legfeltűnőbb, a bűnök felsorolásából kihagyja a másik felekezet

bírálatát. A török veszedelem okául megjelölt bűnök között a protestáns írók sohasem mulasztották el a katolikus vallás követését első helyen említeni, a katolikusok viszont fordítva. A katolikus Zrinyi mégis egy szóval sem említi az „eretnekséget“, vagyis a reformációt, pedig a hibák hosszú felsorolásában könnyen helyet kaphatott volna. Szinte példátlan jelenség, hogy egy író ekkor nem az ellenkező felekezetben látja az ország bajainak egyik főforrását. Említi az ország vallási megosztottságát:

Gyönyörködnek külömb-külömb vallásoknak

(I, 12.)

de anélkül, hogy megjelölné, kik ezért a felelősek. A vallásháborúkat pedig — melyekből személyes tapasztalata is volt — határozottan elítéli. Arszlán budai basa az I. énekben olvasható levelében azért tartja kedvezőnek az alkalmat Magyarország megtámadására, mert Nyugatról nem kaphat segítséget, mivel

Azok veszni hagyták magok állapotját;
Károly gyűlésekről gyűlésekre magát
Hordoztatja, s nagyon forgatja hit dolgát.

(I, 63.)

Vagyis Károly német császár a vallás kérdésével, a reformáció elleni harcra foglalkozik, és ezért nem segíti a törökkel szemben az európai kultúrát védő magyarokat. Ez a kis utalás arra céloz, hogy a vallásháború a török kérdés megoldását akadályozza, ha pedig a vallásháború Magyarországon is folyik, akkor egyenesen lehetetlen a függetlenség kivívása.

Zrinyi tehát már ekkor kezdte észrevenni, hogy az ország egységének gondolatát nálunk — ellentétben Európa abszolút királyságaival — nem szabad összekapcsolni a vallási egység követelésével. A magyarság fele katolikus volt, fele pedig protestáns. Az erők egyesítése, amit Zrinyi célul tűzött ki, csak egy olyan program alapján lehetséges, amely egyik felekezetet sem szorítja háttérbe. Ennek a felfogásnak a nyomai jelennek meg az eposzban. Későbbi politikai munkásságában céltudatosan igyekezett ezt a szempontot érvényesíteni. Pedig számos levele, megnyilatkozása igazolja, hogy buzgó katolikus volt élete végéig, és szívéből örült volna a katolikus vallás terjedésének. A haza ügyét azonban fontosabbnak tartotta, és a vallásos érzést el tudta választani egyháza bűnös, nemzetellenes politikájától.

A Habsburg kérdésből az eposz tanúsága szerint még csak azt ismerte fel, hogy Bécsnek nem szívügye Magyarország felszabadítása. Hiszen Zrinyit is állandóan akadályozták a török elleni harcban. Ezért, ha közvetett úton is, de megjelenik az eposzban a németek elleni bizalmatlanság jele és az az általa később nyomatékosan kifejtett gondolat, hogy a török kiűzését magunknak kell végrehajtanunk, nem számíthatunk a németek segítségére. A VI. énekben a török követ, amikor a szigetváriakat megadásra szólítja fel, a védelem reménytelenségét ecsetelve előttük, többek között így érvel:

Bizol-é németben, te okos horvát bán?
Hogy hamar segítséget küld néked talán?
Német, mely tégedet az föld alatt kíván
Lenni, segítséget hoz kárával talán?

Ki nem esmérheti német barátságát?
Leginkább magyarhoz gonosz akaratját?
Hogy gyűlöli német az magyar katonát,
Ha akarod, adok néked ezer példát.

(VI, 29—30.)

Igen jellemző, hogy míg a szigeti hős a török követ beszédének hazug állításait sorra megcáfolja, addig erre a kérdésre nem válaszol; a Habsburg-

király politikájára mondott elítélő szavakat nem utasítja vissza. Ugyanakkor azonban Zrinyinek e kérdésben tanúsított ingadozására mutat, hogy csak az ellenség szavain keresztül bírálja a németet, a magyarokén, vagy a sajátján keresztül még nem. Ez a kérdés élete további során tisztázódott előtte.

A Szigeti Veszedelemben Zrinyi korának legdöntőbb, legegységesebb problémájának adott kifejezést a legmagasabb művészi formában. Olyan eposzt írt, amelyet a magyar irodalomban máig sem múlt felül senki. Nem öncélú művészi munka eredménye, hanem a hazáért vívott harc, politikai küzdelem terméke volt a legnagyobb magyar eposz. Szerzője tudatában volt műve értékének. Az eposzhoz írt berekesztő versében büszkén állapítja meg, hogy „nagyírú munkáját” sem idő, sem tűz, sem az ég haragja, sem az ellenség el nem ronthatja. De világosan kijelenti azt is, hogy nem csak az eposz megírását érezte hivatásának, hogy ez csak kezdet, utána következnie kell az itt megfogalmazott célkitűzések végrehajtásának:

De híremet nemcsak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvívó szablyámmal:
Míg élek, harcolok az ottomán hóddal,
Vigam buríttatom hazám hamujával.

A nemzet megbecsülte a Szigeti Veszedelemet, Zrinyi munkáit, áldozatkész életét. A kuruc szabadságharcosok, Rákóczi Feenc, Kölcsey, Vasvári Kossuth Lajos felhasználták, terjesztették, valóra váltották Zrinyi tanításait. A XVIII. század végén újjászülető irodalmunknak egyik harci kérdése volt a Szigeti Veszedelem költői értékének elismertetése. Kazinczy, Bacsányi, Csokonai irodalmunk legértékesebb hagyományának tekintették. Zrinyi művészetében olyan biztos alapot láttak, melyre irodalmunknak feltétlenül támaszkodnia kell megújulásakor. A legnagyobb magyar eposz csodálója, tanulmányozója és követője volt a XIX. századi epika két legnagyobb mestere Vörösmarty Mihály és Arany János is. Történelmünk és irodalmunk nagyjainak dicsőséges galériája hirdeti a Szigeti Veszedelem költőjének halhatatlan érdemeit.

Megkísérelte Zrinyi nemes alakját cégerül használni a reakció. A klérus, Horthy fasiszta hadserege egyaránt szerette volna Zrinyit saját elődjének tekinteni. Zrinyi azonban másra tanított: a haza védelmére és nem annak elárulására. A környező népekkel való testvéri, közös ellenállásra a függetlenségünket veszélyeztető hódítók ellen és nem a hódítók csatlósává szegődve a testvérnépek megrohanására. Olyan hadsereg megteremtését hirdette, amely egy a néppel, és nincsen egyetlen sora sem, amellyel egy népelnemő hadsereg igazolhatná létét.

Zrinyi tanításainak csak egy jogos örököse van: a felszabadult magyar nép, amely közkincsévé teszi a Szigeti Veszedelem szerzőjének, a függetlenségünkért vívott küzdelmek lángoló szívű harcosának, történelmünk egyik legnagyobb alakjának műveit és tanításait: a hazaszeretet kiapadhatatlan forrását.